

O nekaterih posebnostih viktimizacij in žrtev v sodobnih družbah

Zoran Kanduč*

Realne (pa tudi zgolj dozdevne) potrebe in želje – dejanskih in potencialnih – žrtev kriminalnih viktimizacij postajajo čedalje pomembnejši dejavnik pri snovanju in uresničevanju kriminalitetne politike (vsaj v sodobnih razvitih družbah). Zdi se celo, da je politična zahteva po boljšem varovanju javnosti (tj. konformističnih pripadnikov »moralne« večine) pred tveganji, ki se nanašajo na konvencionalno kriminaliteto, ključni argument za uvajanje strožje kaznovalne politike, povečevanje pooblastil represivnih organov in sprejemanje novih kazensko-pravnih določb. Opraviti imamo z nastankom svojevrstnega »kulta žrtve«. Ta nenavadni pojav kaže interpretirati v luči družbenih, kulturnih, ekonomskih in političnih sprememb, ki so zaznamovale svet v zadnjih dveh desetletjih, tj. po zmagi ekonomskega neoliberalizma in političnega neokonservativizma (ki sta po eni strani sprostila delovanje »slepih tržnih sil« - in s tem izjemno povečala svobodo »kapitala« oz. njegovo moč nad čedalje bolj atomiziranimi in neobgljenimi prodajalci »delovne sile« -, po drugi strani pa sta zaostrila socialni nadzor nad problematičnimi in nevarnimi družbenimi skupinami). Za po(zno)moderno družbo so značilna raznovrstna tveganja, nevarnosti in škodljivi pojavi. Posameznik se – predvsem zaradi procesov na gospodarskem področju – počuti čedalje bolj negotovega: njegova ekonomska varnost je vse bolj prekarna (to pa velja kajpada tudi za člane njegove družine). Občutja individualne ogroženosti se stopnjujejo tudi zaradi naraščajoče »ontološke negotovosti«, ki je posledica vrednotne pluralizacije in kulturnega pritiska k individualizaciji življenjskega poteka. Protislovna in konfliktna logika tranzicije iz modernosti v »postmodernost« povzroča različne strahove, bojzani in tesnobe, ki so politično in medijsko prekanalizirani v poenotujoči – in sistemsko scela nenevarni – »strah pred kriminaliteto«. V tem oziru so žrtve kaznivih dejanj pravzaprav ideološko zlorabljene (oz. »sekundarno viktimizirane«), tj. uporabljena za to, da se odvrne pozornost javnosti od neprimerno hujših oblik ekonomskega, medijskega in političnega nasilja. Zagovarjati je mogoče celo tezo, da je že sama oznaka »žrtev« pomensko zavajajoča. V zvezi s kaznivimi dejanji je ustrezneje uporabiti besede »oškodovanci«, izraz »žrtve« pa bi kazalo prihraniti za vse tiste bednike, ki so primorani – v precejšnji meri z lastno privolitvijo! – žrtvovati svoje življenje (oz. čas in energijo) za heteronomne in v bistvu povsem iracionalne cilje samozadostne »ekonomske mašine«, utemeljene na anahronistični logiki neskončne akumulacije kapitala.

Ključne besede: kritična viktimologija, kriminalna viktimizacija, žrtve, postmoderna družba, kriminalna politika

UDK: 343.988

Uvodna opazka

Ocena, da živimo v negotovem obdobju prehoda (ali »tranzicije«), je že nekaj časa malone »obče mesto« (*lieu commun*) družboslovnih refleksij. Bolj ali manj nesporno je tudi dejstvo, da se sodobno družbeno življenje giblje in spreminja čedalje hitreje. Zdi se celo, da pojem »družba« (v tradicionalnem sociološkem pomenu) nekako izgublja svojo empirično »referenco«. To, kar bi pogojno še smeli poimenovati »družba«, je v praksi pogosto kompleksno, fluidno, komajda še predvidljivo, diferencirano, racionalizirano (oz. inherentno zavezano parametrom učinkovitosti), ohlapno integrirano in šibko nadzorovano: mnogorazsežnostni prostor, v katerega so projicirane raznovrstne in kajpak še vedno bolj ali manj konfliktna socialne »logike« (ali kulturne usmeritve).

Zato niti ne preseneča, da med komentatorji ni soglasja, kako najbolj ustrezno označiti porajajoče se socialne in kulturne vsebine. Možnih imen je vsekakor v izobilju. Recimo: »rizična družba« (Beck), »programirana družba« (Touraine),¹

»postindustrijska družba« (Bell), »poznokapitalistična družba«, »hiperkompetitivna družba«, »družba individuov« (Elias), »storitvena družba« (*Dienstleistungsgesellschaft*), »potrošniška družba«, »liberalnodemokratska družba«, »mcdonaldizirana družba« (Ritzer), »družba zabave« (*fun society* ali *Erlebnisgesellschaft*), »družba prostega časa« (*leisure society*), »tržna družba« (Taylor), »informacijska družba«, »dvotretjinska (ali morda tričetrtinska) družba«, »družba simulakrov« (Baudrillard),² »postmoralistična družba« (Lipovetsky), »balkanizirana družba« (Méda), »družba

medicinskih storitev in informacij, pomembnejša od proizvodnje materialnih dobrin. V programirani družbi ima torej ključno vlogo – če uporabimo pojem iz dediščine slovite »frankfurtske šole« – »kulturna industrija« (predvsem komercializirani množični mediji), ki si prizadeva predvideti, modificirati ali modelirati mnjenja, stališča, ideje, vedenja, osebnosti, življenjske sloge (*way of life*) in druge kulturne vsebine (nekoliko karikirano rečeno: »upravljanje z rečmi«, značilno za industrijsko družbo, se umakne »vladanju ljudem«). V programirani družbi je posameznik čedalje bolj reduciran na potrošnika (kar implicira »popredmetenje« ali poglobljenje njegovih potreb v tržne zahteve ali »povpraševanje«), človeški resurs ali tarčo (*target*), na katero so usmerjene agencije za »stike z javnostjo« (*public relations*).

² Simulaker (tj. simulirana podoba brez originala, ki pa je vendar bolj realna od sleherne realne reference in torej »hiperrealna«) je

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 1, Ljubljana.

¹ Oznaka »programirana družba« se nanaša na stanje, v katerem postane proizvodnja (in distribucija) kulturnih dobrin, npr. znanja,

dveh hitrosti», »družba kontrole« (Deleuze), »karceralna družba« (Foucault),³ »izključevalna družba« (Young), »pozno-, visoko-, novo-, hiper-, ali postmoderna družba«...

V socialno in kulturno predrugačenih razmerah je kajpada scela utemeljeno pričakovati, da prihaja tudi do novih viktimizacij (in žrtev) oz. – kar je še važnejše – do predrugačenih pojmovanj (dojemanj) nasilja v najširšem pomenu te besede, posledično pa tudi do spremenjenih načinov odzivanja na škodljive in odklonske pojave.

Kriza stebrov »moderne« normalnosti

Pojdimo – vsaj za silo – po vrsti. Začnimo s shematičnim (za zahtevnejšega bralca morda celo nekoliko preveč okornim) pregledom nekaterih najbolj odmevnih analiz aktualne družbene in kulturne »situacije«. Številni sociologi ugotavljajo, da v po(zno)modernem kulturnem ozračju upada optimistična vera v zmožnost abstraktno univerzalističnega (oz. »razsvetljenega«) razuma, od katerega so dolgo pričakovali, da bo, po eni strani, opravičil z vsemi iracionalnostmi (npr. predsodki in praznoverji) in v tradiciji zasidranimi partikularizmi, po drugi strani pa popeljal celotno človeštvo v idilično stanje obče svobode, blaginje in sreče (napredek znanosti in tehnologije/tehnike sproža v današnjih razmerah v glavnem več zaskrbljenosti, tesnobe in strahu kakor upanja ali optimistične vere v svetlo prihodnost).

Resni družbeni problemi – npr. naraščajoči prepad med bogatimi in revnimi, roparsko uničevanje planeta (oz. naravnih bogastev) in skorajda nebrzdano strukturno nasilje »kapi-

tala« (opitega od zmagovalstva nad »komunistično« različico modernizacije družbe) – se kopičijo, medtem ko otipljivih političnih rešitev nekako ni in ni videti na socialnem obzorju. Še več, povečuje se razkorak med političnim »podsystemom« in »družbo« (oz. med javnim in zasebnim življenjem). Demokratični (pravzaprav strankarsko-predstavniški) sistem ne absorbira »močnih« družbenih zahtev, država je (bolj ali manj prostovoljna!) sužnja neoliberalne (*laissez-faire*) ekonomije (ali »prostega« – predvsem seveda za kapital – trga), uradna »politika« pa krepko zaostaja za spremembami na področju kulture (tj. vrednot, stališč, življenjskih smernic in »senzibilnosti«), ki jih je emfatično naznanila vsekakor upravičeno razpita »revolucija« (*the great refusal*)⁴ v poznih šestdesetih (in zgodnjih sedemdesetih) letih. Dva osrednja stebra moderne (industrijske) družbe, namreč heteronomno delo in jedrna družina, ki sta omogočala materialno varnost in ontološko (ali »identitetno«) gotovost, sta v očitni »krizi«, kar se (kajpak med drugim) kaže v zavedanju ekonomske »prekarnosti« in občutenju ontološke nestabilnosti (čas, ko se je posameznik lahko zanašal na nevprašljive ali konsenzualne vrednote, jasna pravila igre, nevprašljive socialne vloge in samoumevne življenjske cilje, je nepreklicno pokopan v preteklosti⁵).

⁴ Po mnenju nekaterih kritičnih družboslovcev velja »globalizacija« (in spremljajočo normativno »deregulacijo«) razumeti tudi kot politični odgovor kapitala na »krizo vladanja« (in potemtakem ne zgolj kot »naravni« ekonomski učinek neslutene razvoja informacijske tehnologije, »kompetitivnih imperativov« in potrebe po iskanju novih trgov v tujih deželah zaradi zmanjševanja marginalne produktivnosti kapitala), ki jo izzvalo »veliko zavračanje« (oz. zvečine nepričakovni izbruh »novih družbenih gibanj«) v turbulentnih poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih. Kriza vladanja je zajela praktično vse ravni (oz. »strukture«) družbenega življenja, tj. materialno produkcijo (predvsem s silovitim bojem proti »abstraktnemu« delu in ekonomistični logiki, tj. z množičnim upiranjem, ki ga ni bilo mogoče amortizirati znotraj običajnih parametrov sindikalističnega boja za pravice delavcev in predstavniške demokracije) in kulturno reprodukcijo (npr. šolski sistem in jedrno družino).

⁵ To pa seveda ne implicira, da v današnjih časih ne prihaja do konservativnih ali celo »fundamentalističnih« gibanj (npr. *back to basics* ali *back to family values*), ki merijo na to, da bi lastne vrednotne izbire predstavili (oz. vsilili drugim) kot moralne absolute (z rigidno postavljeno univerzalno ločnico med Dobrim in Zlim), obenem pa se neredko zavzemajo za strožje (oz. »pravično« ali izključevalno) kaznovanje »nemoralnežev« in »zločincev«. Ob tem velja spominiti, da je povečana netoleranca do »kriminalcev« pogosto povezana s splošno anomično tesnobo (bolj kakor z »objektivnimi« tveganji oz. obsegom kriminalitete), ki pa utegne imeti različne vzroke (Swaaningen, s. 179-180): (a) poslabšane življenjske razmere in znižana (ali frustrirana) pričakovanja; (b) pospešeni tempo življenja; (c) strah pred izgubo »identitete« v multikulturni družbi; (č) razkroj trdnih normativnih orientacijskih točk v obdobju po »koncu ideologije«; (d) ignoriranje vseh problemov, ki so zunaj posameznikovih neposrednih izkušenj, npr. zaradi zasičenosti z nekoherentno poplavo medijsko kreiranih »informacij« (brez poglobljene analize); (e) nezadovoljstvo z lastno življenjsko situacijo, ki ga spremlja občutje nemoči oz. nezmožnost spremeniti dano »stanje stvari«.

fenomen, ki označuje »družbo množičnih komunikacij«, v kateri znaki ne odsevajo (ali morda maličijo) vnaprej dane realnosti, ampak jo (po)ustvarjajo: virtualne medijske reprezentacije postajajo čedalje vplivnejši model za aktualne vedenjske vzorce v dejanskem družbenem življenju. Toda, komuniciranje prek množičnih medijev (npr. televizije) je zvečine enosmerni proces (tako da ga pravzaprav težko označimo za komuniciranje *stricto sensu*), kar pa vseeno ne pomeni, da je občinstvo (tj. množica privatiziranih in nekomunikativnih »atomov«) brez slehernega preostanka postkano v univerzum medijskih sporočil.

³ Foucault uporabi kot metaforo za sodobno (moderno) »disciplinsko« družbo Benthamov »panoptikom« (ki zelo spominja na Webrovo »železni kletko«), tj. racionalno organizacijo zapora, ki že na ravni arhitekturne strukture omogoči materializacijo neprekinjenega in popolnega nadzorovanja zapornikov: gre za prostorsko instalacijo neke vrste imanentnega »božjega« pogleda (vsak zapornik se zaveda, da je v vsakem trenutku predmet potencialnega ali dejanskega pogleda, ne da bi pri tem z gotovostjo vedel, kdaj natančno je gledan), katere namen je spodbuditi samokontrolo ali samodiscipliniranje nadzorancev (kar je pravzaprav večni cilj slehernega družbenega nadzorstva, ki si prizadeva doseči, da si nadzorovanec sam želi napraviti prav tisto, kar se od njega pričakuje oz. kar mora narediti). Prim. Cuff in dr., s. 271-272.

Vzporedno z omenjenimi procesi se nedvomno spreminja tudi pojmovanje »odklonskosti« in celo »kriminalnosti«: (a) marsikaj od tistega, kar je bilo še včeraj skorajda soglasno opredeljeno kot deviantno (namreč v nasprotju z veljavnimi normami ali vedenjskimi standardi), je danes videti že docela normalno ali pa vsaj »zgolj drugačno« (tj. dojeto kot nekaj, do česar kaže biti strpen, ne pa moralno obsojajoč); (b) kriminaliteta ni več v izključni prostornosti (ali »monopolu«) manjšine neprilagojenih (iz depriviranih ali drugače problematičnih okoljih), ki naj bi jih vključujoča država asimilirala z resocializacijo, reedukacijo, (po možnosti individualiziranim) »tretmanom« ali »rehabilitacijo«, saj je vsakomur jasno (predvsem po zaslugi medijev, ki malone po tekočem traku razkrivajo osupljive korupcijske afere in druge oblike škodljivega ravnanja ekonomskih, političnih, strankarskih, vojaških, policijskih in upravnih mogotcev, in to ne le v nekdanjih »socialističnih« državah, kjer sta privatizacija in opičje posnemanje liberalnega kapitalizma ustvarila malone idealne pogoje za gangsterizme vseh vrst, ampak tudi na »svetem« Zahodu, ki naj bi bil sinonim za »pravno državo«, »transparentno ekonomijo«, »visoko politično kulturo« in »pošteno demokracijo«, da prihajajo storilci⁶ iz vseh družbenih plasti (in kulturnih »ozadij«).

Kar zadeva funkcioniranje »neformalnega« družbenega nadzorstva, se zdi, da igrajo v današnjem času osrednjo vlogo »tihe« ekonomske prisile in kričeče (oz. zapeljujoče) potrošniške vabe: (1) vsakdo se bolj ali manj dobro zaveda, da je delo (zlasti relativno dobro plačano, perspektivno in varno) redka in negotova »dobrina« (že skoraj privilegij!), zaradi česar se mora posameznik trdo truditi (že v obdobju formalnega izobraževanja), da ga bo našel in obdržal, kar implicira nenehno mobilizacijo vseh relevantnih osebnostnih »resursov« in samoniklo (ali notranje motivirano) podrejanje heteronomni logiki ekonomskega sistema (oz. vanj vključenim razmerjem gospodstva); (2) ubogljivo upogibanje hrbtenice na delovnem mestu, mrzlično (ali vročično) agiranje v stopnjujoči se konkurenčni tekmi, poniževalno žrtvovanje časa, energije in najintimnejših delov »sebstva« (oz., še bolj tragično, posa-

meznikove zmožnosti, da je svobodni akter lastnega življenja, subjekt svojih dejanj, samodoločevalec vedenjskih praks ali kreator lastne eksistence) ter zagnano prodajanje »duše« racionaliziranemu »hudiču« instrumentalne logike so pojavi, ki imajo svojo človeško (in družbeno!) ceno, npr. volčjo lakoto po potrošniških tolažilih, ki jih kajpak nikoli ne zmanjka na vrtoglavo vabljeni, razkošno obloženi in simbolno obteženi mizi kapitalističnega gospodarstva; (3) bolj se posameznik pod neusmiljenim diktatom »nevidne roke« (Smith) brezosebnih »tržnih zakonitosti« (katerih moč se še poveča, če delujejo na razpršene, »atomizirane« in medsebojno tekmujoče delavce) podreja anahronistični »etiki dela«, bolj so dovzetni za »dobronamerne« namige in nasvete »politike ustvarjanja želja« (Scheerer in Hess) ter pripravljeni, da se pustijo posrkati v neskončne kompenzacijske (in zares zgolj dozdevno razodtujitvene) orgije romantičnega »potrošniškega etosa« (Campbell), s čimer se začarani krog proaktivnega družbenega nadzorstva nevarno sklene ali vsaj hudo zoži.

Inflacija strahov, negotovosti in tesnobe

Danes se najbrž ni težko strinjati z oceno, da živimo v obdobju posplošene negotovosti in spremljajočih bojzani ali strahov, ki pa niso zgolj odblesek materialne prekarnosti (tj. strahu pred brezposelnostjo, znižanjem življenjskega standarda, nepričakovano ekonomsko krizo širših razmer, ekološko katastrofo ali neznosnim padcem v »absolutno« ali relativno revščino oz. vsakovrstne deprivacije) in ontološke zmedenosti (npr. obsesivnega iskanja individualne ali kolektivne »identitete« v multikulturnem⁷ kontekstu), ampak so vsaj v ome-

⁶ Opraviti imamo s storilci, katerih kazniva dejanja (oz. nezakonite ali vsaj nemoralne dejavnosti) so po večini premoženjske narave (pri čemer je višina protipravno pridobljenega plena običajno odvisna od storilčeve moči ali vplivnosti v družbeni hierarhiji). Še bolj pomembno pa je upoštevati, da danes pravzaprav ni konsenzualnih normativnih meril, s katerimi bi bilo mogoče jasno in nedvoumno določiti, kateri način pridobivanja finančnih sredstev (oz. gmotnih dobrin in drugih ugodnosti) je »zares« pošten, moralno sprejemljiv in pravno neoporečen. Zato najbrž ne preseneča, da različna premoženjska kazniva dejanja ne izzivajo pretiranega moralnega zgražanja (za razliko od kaznivih dejanj zoper življenje, telo, zdravje ali spolno integriteto/avtonomijo). To velja še zlasti za konvencionalne prestopke »navadnih« ljudi, medtem ko je javno mnenje mnogo bolj strogo do politikov (kar ni čudno, saj v tem primeru ne gre le za nezakonito obogatitev, ampak predvsem za zlorabo zaupanja).

⁷ Multikulturalizem je antiteza »talilnega lonca«, namreč vključevalnega (modernističnega) modela, ki briše razlike in jih asimilira v »etos« dominantne kulture. Multikulturalizem, ki je po mnenju Younga (s. 100-107) eden izmed odzivov na krizo ontološko gotovosti, sestoji iz več podmen: (1) socialno pokrajino naseljuje živopisna množica kultur (ki odsevajo nacionalne, etnične, regionalne, verske ali spolne razlike); (2) kulturna raznolikost je nekaj dobrega in jo je treba spoštovati, podpirati in ceniti; (3) vse kulture je treba obravnavati kot enake (nesprejemljivo, pravzaprav politično nekorektno, je govoriti o superiornosti kulture X ali inferiornosti kulture Y); (4) kulture ne smejo biti predmet moralnega ocenjevanja, ampak strpnosti (razen v relativno redkih in izoliranih primerih, npr. v zvezi z izrezovanjem klitorisa ali telesnimi kaznimi); (5) vsaka kultura ima svoje trdno in že dovršeno »bistvo«, ki je bodisi biološko determinirano (npr. z apriornim genetskim scenarijem, ki določi vedenjske značilnosti skupine) bodisi družbeno in zgodovinsko oblikovano (+ prenešeno s tradicijo); (6) posameznik pripada specifični kulturi, četudi se morda ne zaveda lastnih »korenin« (svojo identiteto odkrije s prepoznavanjem pripadnosti vnaprej dani kulturi in z identifikacijo s kolektiviteto: relativnost kultur potemtakem ne implicira relativnosti posameznikove izbire); (7) druge kulture je mogoče (in celo zaželeno) spoznavati, npr. kot turist, popotnik, potrošnik ali televizijski gledalec; (8) normativne meje med kulturnimi (hermetično zaprtimi) »enklovami« so jasne in samoumevne.

jenem obsegu pogojeni tudi s prevladujočim diskurzom »tržne družbe«, ki je pač aktivno zainteresirana, da so posamezniki zaradi raznovrstnih pritiskov in pričakovanj v stanju nenehne »napetosti« (*strain*), ki ojačuje individualno težnjo (ali psihično »dispozicijo«) po tekmovalstvu (npr. na trgu delovne sile ali znotraj podjetja), podjetniški samoiniciativnosti (kot praktični »antitezi« odvisnosti od socialne države, odgovorne – vsaj v očeh neokonservativnih ideologov – za inertnost, lenobo, neodgovornost, »žicarstvo«, neiznajdljivoost, »zabušavanje« ali nenasitno parazitstvo na račun marljivih »davkoplačevalcev«), trošenju (nenehno spreminjajoče se ponudbe potrošniških dobrin in storitev) in pogumnemu prevzemanju tveganja (npr. v zvezi z najemanjem posojil, borznimi naložbami ali vključevanjem v zasebne zavarovalniške sheme).

To spoznanje ima pomembne viktimološke reperkusije, kolikor nas neogibno sooči z zamotanim vprašanjem, ali je strah, ki so ga »odkrile« empirične študije (*victim surveys*), zares povezan zgolj s kriminaliteto (oz. subjektivno ocenjeno verjetnostjo kriminalne viktimiziranosti), ali pa so – kot npr. upravičeno domneva Taylor (s. 25-32) – tovrstne bojzani predvsem ideološko prikladna in socialno sprejemljiva »metafora«, s katero smejo anketiranci stenografsko artikulirati mnogo bolj kompleksna in diferencirana občutja notranjega nemira, subtilnih bojzani in, ne nazadnje, splošnega nelagod-

⁸ V sodobni kriminologiji često zasledimo oceno, da je strah pred kriminaliteto – emocija, ki jo je (ne pozabimo) skrajno težko opredeliti, meriti in razložiti – problem *sui generis* (po mnenju nekaterih celo resnejši od problemov, ki so posledica kaznivih dejanj). Zaskrbljenost ljudi – zaradi razširjenosti nevarnih in motečih ravnanj – naj bi bila namreč »pretirana«, »iracionalna« (medijsko podžigana, npr. s selektivnim fokusiranjem na atipične in šokantne primere) in »disproporcionalna«, tj. nesorazmerna glede na »dejanska« tveganja. Young (s. 74-76) pa ostaja vendarle rahlo skeptičen do tovrstnih kritik javnega zanimanja za kriminalne viktimizacije. Prepričan je, da kriminalitete pač ni mogoče dojemati strogo objektivno (npr. zgolj na podlagi statistično ugotovljenih tveganj) in neodvisno od (sub)kulturnih interpretativnih »flitrov«. Še več, kriminaliteta *stricto sensu* ni hermetično (raz)ločena od drugih problemov, ki bremenijo ljudi v njihovih vsakdanjih življenjih, ampak je vsajena v kontinuum vedenjskih vzorcev in vrednotnih orientacij, ki jo povezujejo z drugimi oblikami tako »antisocialnega« kakor tudi konvencionalnega vedenja. Ob tem pa velja upoštevati še naslednje: (a) »tveganje« ni ne fiksično ne objektivno (dejstvo), ampak se spreminja (tj. povečuje in zmanjšuje) v odvisnosti od posameznikove tolerance (do določenih dejanj, vedenjskih vzorcev ali pojavov); (b) s povečano gibljivostjo se zmanjšujeta obseg informacij o ljudeh, ki jih posameznik srečuje v vsakdanjih praksah, in zmožnost zanesljivega predvidevanja njihovega vedenja, zaradi česar mora biti bolj previden in previden v svojih interakcijah z drugimi; (c) običajno je težko zaslediti – strokovno ali laično – oceno o tveganjih (npr. v zvezi z redčenjem ozonske plasti, segrevanjem ozračja, aidsom, kriminalom ali genetsko spremenjenimi živali), ki bi ostala neproblematizirana, npr. s strani katerega drugega strokovnjaka, znanstvenika, novinarja ali »navadnega« posameznika, zaradi česar se mora vsekdo sam (»refleksivno«) odločiti, kaj in komu naj verjame.

ja, ki ga na psihološki ravni proizvaja okolje, v katerem dominira »prosti« (tj. od rigidnih omejitev osvobojeni) trg in z njim povezana »kompetitivna kultura«. V ozadju te dileme pa tiči pravzaprav še hujši pomislek. Čeprav ni sporno, da je v marsikaterih okoljih (zlasti na obubožanih območjih velikih zahodnih mest) konvencionalni kriminal (in – morda še v večji meri – druge oblike motečega, neolikanega ali neomikanege vedenja) upoštevanja vreden družbeni problem (ki pa vendarle najbolj ogroža prav tudi drugače najbolj ogrožene družbene kategorije), pa bi bilo vseeno skrajno prenapeto (predvsem pa scela nekritično) trditi, da so ravno kriminalne viktimizacije tisto, kar najbolj ogroža ljudi v sodobni družbi in česar naj bi se potemtakem najbolj bali. Pearson (s. 159) navaja v tej zvezi zanimivo misel, da vsakokratno zgodovinsko obdobje še najbolj okarakterizira odgovor na vprašanje, česa se ljudje najbolj bojijo. Vendar pa tega, na žalost, ni vselej preprosto ugotoviti, in sicer ne glede na uporabljeno metodološko strategijo (npr. kvalitativne študije, teoretsko refleksijo ali kvantitativne raziskave javnega mnenja). Še bolj delikatno pa je ugibati, česa bi se ljudje morali najbolj bati, zakaj tovrstna ocena logično predpostavlja kritično (normativno) izhodišče oz., še natančneje, vrednostno sodbo o tem, katere oblike viktimizacije so najbolj problematične.

Pojem »subjekt« kot vrednotna podlaga kritične viktimologije

Kako naj se razvija viktimologija v turbulentem ozračju divergentne postmodernistične kulture, tj. v času, ki ne verjame več »velikim pripovedim« (Lyotard), vseobsegajočim »zgodbam« o smislu (usmerjevalnem smotru) znanstvenega razvoja? Kako naj se viktimologija znajde v živem pesku vsakovrstnih strukturnih, sistemskih, institucionalnih in kajpada tudi povsem osebnih viktimizacij, med katerimi je nemara najbolj paradokсна tista (»popolni zločin«), ki jo je apokaliptično detektiral Baudrillard, namreč »smrt družbenega«? Kako opredeliti »dobro« in »zlo« po umoru najvišjih (absolutnih) avtoritet, in sicer tako transcendentne (tj. krščanskega Boga) kakor tudi imanentne (tj. sociologistične Družbe, te specifično moderne tovarne »svetosti« in »moralnosti«)? Kako (in čemu) naj kriminologija in viktimologija razvijata svojo »kritično« ost, če drži ugotovitev o prevladujoči kulturni površnosti in politični indiferentnosti množic neodzivnih posameznikov (tako imenovane »tihe večine«), katerih uporniški potencial naj bi bil reduciran na kvazidremavo inercijo, apatično jamranje, pasivni resentment,⁹ kljubovalno ku-

⁹ »Resentiment« se kaže npr. v »disinterested tendency to inflict punishment« (Svend Ranulf), tj. v reaktivni psihični težnji, ki je često značilna za pripadnike nižjega srednjega razreda, soočenega s precejšnjimi (samo)omejitvami in frustracijami želja (npr. v zvezi z gmotnim bogastvom in statusno prestižnostjo). Osebe iz srednjega razreda imajo pogosto ambivalenten odnos do življenjskega sloga bogatih (na vrhu stratifikacijske lestvice): po eni strani jih občudujejo in jim zav-

janje ali preprosto kronično slabo voljo (oz. čemernost) z bolj ali manj pričakovanimi sporadičnimi dodatki bebave veselosti in iracionalne spontanosti? Kako naj se viktinologija izogne skušnjavam, ki jo silijo v idealistični moralizem, ideološko pristranost ali ezoterični eklekticizem, tj. naštevane »vsega hudega na tem nesrečnem svetu« (*the real evils in the world*), med katerim so kajpak tudi kazniva dejanja, dasi praviloma v bolj obrobni vlogi?

Ali bi morala (vsaj kritična) kriminologija še vedno slediti prevratniškemu kulturnemu »duhu« poznih šestdesetih let, tj. vrednotam, kot so spoštovanje različnih življenjskih stilov, socialna & ekonomska pravičnost (npr. enakomerna porazdelitev družbenega bogastva), enakost med spoloma, strpnost do (strpne) drugačnosti, človekove (socialne, ekonomske, kulturne in politične) pravice kot jedro »pomoderne etike«, katere vrednotna »podstat« ostaja še vedno – zares nabolj temeljna – pravica do samodoločenosti (*self-determination*)? Odgovor je preprosto – da. Zelo primerno teoretsko (in sicer tako pojasnjevalno kot ocenjevalno) izhodišče za viktinologijo, ki noče biti zgolj tolažilni pripomoček vladajoče ideologije (+ aparatov ekonomske, politične in kulturne moči), je pojem »subjekt«, predvsem v kritični artikulaciji, ki jo je razgrnil Touraine v sloviti knjigi *Kritika modernosti*. Ta (v filozofiji in družboslovnih refleksijah nasploh) često – in neredko tudi precej površno – rabljeni koncept (z nesporno religiozno provenienco) se nanaša na tisto v posamezniku, kar je po eni strani najbolj krhko (in podvrženo stanovitni zunanji in ponotranjeni represiji & nadzorovanju), po drugi strani pa je tudi najbolj zahtevno. »Subjekt«, tj. posameznikova volja do svobode (samodoločanja lastne eksistence) ali hotenje postati (individualni in/ali kolektivni) »akter«, ki s svojimi dejanji (pre)oblikuje zunanje in notranje okolje (predvsem socialno, medosebno in psihično), ni sinonim ne za »jaz« (*moi*) – ropotarnico iluzij in odtujočih identifikacij – ne za »sebstvo« (*soi*), namreč za tisti del osebnostne »strukture«, ki ga določajo socialne vloge, stališča in (normativna) pričakovanja drugih (npr. meadovskih *significant and generalized others*), funkcionalni imperativi družbenega reda, parametri ekonomistične/instrumentalne racionalnosti ali imanentna logika oblastnih aparatov. »Subjekt« ni nekakšna transcendentalna danost, se pravi nekaj, kar posameznik že vseskozi »je« ali »ima«. Prav nasprotno, subjekt se lahko ustvari samo sam, s svojimi samodoločenimi dejavnostmi, priznavanjem drugega kot subjekta in – predvsem! – upiranjem logiki oblasti v vsak-

danjem življenju in na javnih, zlasti ekonomskih, kulturnih in političnih, prizoriščih.

Touraine zato scela upravičeno opozarja, da je subjekt vselej »slab« individuum, kolikor se nujno konstruira z »disidentsko« ali »puntarsko« držo oz. bojem zoper heteronomne sile etabliranega »reda«, ki omejuje in zatira posameznikovo zmožnost biti (in uveljaviti se kot) subjekt, akter ali »kreator smisla«. V tem oziru je subjekt pravzaprav neke vrste praktična antiteza socializacije (+ njenih psihičnih pridobitev) in socialne integracije, kolikor ta meri na harmonično zlitje akterja in sistema (oz. njegovih osrednjih institucij), tj. absorbcijo posameznika v socialno bitje, ki je funkcionalno prilagojeno: dosledno (brez motečih odklonskih preostankov) prilično veljavnim »pravilom igre«, kulturno vsiljenim »življenjskim ciljem«, javnemu mnenju, pritiskom skupine, potrošniškim željam, medijsko posredovanim reprezentacijam »realnosti«, prevladujočim konvencijam in socialnim vlogam, npr. vlogi delavca (učinkovito vključenega v »podjetje«), očeta/matere (varno »zamrznjenega« v monogamni in heteroseksualni jedrni družini) in državljana (poistovetene z nacijo & njeno politično organizacijo, ki ga po potrebi pokliče »pod orožje in čelado«).

Subjekt je v bistvu tisti dejavnik, zaradi katerega sleherni – na prvi pogled še tako totalitaren – režim (ne)formalnega (pro- in reaktivnega) družbenega nadzorstva v praksi vselej ostaja »lunjničav« (+ obdan z množico ironičnih reperkusij). »Subjekt« je, ne nazadnje, ime za tisto v posamezniku, kar od drugih terja, da ga upoštevajo in priznavajo kot »osebo«, nosilca človekovih pravic (med katerimi je kajpak tudi pravica do revolta zoper krivično in zatiralsko oblast). Kritična viktinologija se torej mora postaviti na stran subjekta: mar ni ravno strah pred izgubo življenjskega »smisla«¹⁰ (oz. demo-

dajo njihov *happy-go-lucky* pristop do življenja, po drugi plati pa tudi obsojajo njihove nezaslužene privilegije in »nemoralne« ekscese. To zagatno dvojnost razrešijo v nadaljnjem interpretativnem koraku na ta način, da občudovanje še vedno prihranijo za »lepe, uspešne in premožne«, agresijo (in mržnjo) pa preusmerijo zoper one na dnu, predvsem zoper »drugačne« in »odklonske« posameznike, katerih *way of life* je v malomeščanski optiki videti preveč »razpuščen«, »uživaški« in »neodgovoren«.

¹⁰ V strahu pred »nesmiselnostjo« lastnega življenja (oz. pred utonitvijo v konstantno spreminjajoči se »reki« socialnega življenja, ki mu neusmiljeno vlada anahronistična logika kapitala) kaže razbrati predvsem izgubo nadzora nad lastno eksistenco, tj. nad lastnimi opravili, idejami, okusi, željami, telesom in predvsem časom. V tej luči velja interpretirati tudi »demoralizacijo mladih« (ki kajpak ni zgolj fenomen, značilen za odrasčajočo generacijo, ampak ga je opaziti – najbrž še v mnogo večjem, dasi nekako »normaliziranem« ali vsaj večje prikrite, obsegu – tudi v svetu odraslih oseb), na katero opozarjajo številni raziskovalci mladine (prim. Ule, s. 50-55). Življenjska »demoraliziranost« je kompleksen pojav, ki ga označujejo nizko samospoštovanje, občutje nemoči/nebogljenosti, nedoločeni strahovi (predvsem v razmerju do prihodnosti), fatalistično ali dezangažirano prepuščanje usodi (oz. splošna apatija), splošen nemir, fizični simptomi (npr. glavobol, bolečine v križu in hrbtenici, nespečnost in nervoznost), (avto)destruktivno (in nasilno) vedenje, samoodtujenost, socialna izoliranost (osamljenost) in dolgočasenje, tj. mučno doživljanje »praznega« časa, ki ni pogojeno z oceno, da se v življenju »nič ne zgodi«, ampak bolj s spoznanjem, da je to, kar se dogaja, pravzaprav brez pravega smisla in potemtakem golo zapravljanje energije.

ralizirajoča bojazen, ki jo potencira občutek mučne, dasi skrajno zmuzljive in težko opredeljive »praznine« v posameznikovemu življenju) tisto, kar morda še najbolj preganja – z obsesivnim iskanjem socialno priznane (ali vsaj javno zadosti vidne) »identitete« zaznamovanih – ljudi v današnjih hipermodernih družbah?

Problematično pojmovanje varnosti

Že bežna refleksija sodobnih poznomodernih družb pokaže na (zaskrbljujočo) zastarelost – in neredko celo v oči bijočo behavost – še vedno prevladujočih koncepcij »varnosti« (in seveda »varnostne politike«, ki je v ideološkem diskurzu – tj. v simbolni konstrukciji družbenih dejstev, ki proizvajajo »napačno zavedanje« institucionalnih akterjev in splošne javnosti – pogosto predstavljena kot nasprotje »socialne politike«¹¹). Samostalni »varnost« se, kot je natančno pokazal Baratta (s. 7-12), praviloma pojavlja v navezavah s pridevniki, kot so »nacionalna«, »javna«, »državna« in (zlasti v zadnjem času) »urbana«. Ti semantični dodatki niso zgolj zlovesčji, kolikor pač tako rekoč neizogibno boleče spominjajo na krvoločne represivne prakse, usmerjene zoper razredne, notranje in zunanje sovražnike, oz. na shriljivi teror policijske države (*Obrig-keitsstaat*), ampak so v teoretskem pogledu tudi skrajno zavajajoči, kolikor ne upoštevajo preprostega psihološkega dejstva, da je lahko varen zgolj posameznik, tj. nosilec temeljnih (zlasti univerzalnih) človekovih pravic. Baratta poudarja, da bi morali varnost te ali one kolektivitete razumeti kot generični opis, ki označuje situacijo vseh oseb na prostoru države, skupnosti ali mesta, vendar pa dejansko ni tako: izraz »varnost« se običajno nanaša na javna prizorišča in omejeno (skrajno selekcionirano) količino »konvencionalnih« kaznivih dejanj, ukrojenih (+ medijsko reprezentiranih) glede na zdravorazumske stereotipe in shematično predstavljene na način, ki vlogo žrtve prihrani za spoštljive/privilegirane skupine, medtem ko se v vlogi agresorja znajdejo nevarne skupine na marginah družbenega življenja (npr. tujci, mladi, odvisniki, revni, brezposelni ali težko zaposljivi).

To pomeni, da iz »varnosti« izpuhitijo tveganja v zasebni sferi in kršitve ekonomskih, socialnih ali kulturnih pravic (pa

tudi škodljive dejavnosti nosilcev družbene moči, ki so pogostejše dojete kot moralni, ne pa varnostni problem). Takšna koncepcija »varnosti« je potemtakem scela nesprejemljiva. Izhodišče alternativnega (oz. novega) dojemanja tega pomembnega političnega vprašanja bi moralo temeljiti na priznanju, da zares temeljna potreba po varnosti ne zadeva zgolj varnost pred inkriminiranimi viktimizacijami, ampak tudi integralno politiko varovanja in (»efektivnega«) zagotavljanja človekovih pravic (npr. do izražanja, komuniciranja, kakovostnega življenja, osebnostnega razvoja in vplivanja na določilnice, od katerih je odvisna eksistenca slehernega člana družbe). Kakorkoli že, zdi se, da je v prevladujočih družbenih praksah dojemanje varnosti vendarle še vedno zelo redukcionistično, kar pa velja tudi za njeno zagotavljanje. Varnost postaja »dobrina«, ki je – podobno kot drugi splošno cenjeni »viri« za zadovoljevanje temeljnih potreb – zelo različno oz. neenakomerno porazdeljena/razporejena po polariziranem družbenem tkivu. Še več, varnost postaja »blago«, ki ga je mogoče kupiti na trgu (ne pozabimo, da je varnostna »industrija« ena izmed bolj cvetočih gospodarskih panog v mnogih zahodnih državah). Individualno in kolektivno porabljeni zneski za (dejanske ali zgolj namišljene) varnostne usluge so enormni,¹² kar pa seveda nikakor ne pomeni, da se vzporedno s trošenjem za tovrstne namene povečujejo tudi subjektivna občutja neogroženosti.

Tveganja v »kraljestvu senc«

Beck (s. 72-76) opozarja na teoretsko (in antropološko!) skrajno zanimivo značilnost dojemanja predvsem ekoloških tveganj v hipermoderni družbi: kolikor »vednost« enačimo z nečim, kar je zavestno izkušeno, nihče ne more zvedeti ničesar o tveganjih. To pomeni, da grožnje, ki jih generira (po svoji naravi kajpak zelo kompleksen) proces modernizacije, postavljajo ljudi v nekakšno novo »kraljestvo senc« (oz. »spe-

¹¹ »Socialna politika« je pravzaprav skupno poimenovanje ukrepov, ki merijo na kompenzacijo prikrajšanj, ki so plod poprejšnjega nespoštovanja veljavnih človekovih (zlasti tako imenovanih »šibkih«, »neiztožljivih« ali »programskih«) pravic še posebej ranljivih (ekonomsko in politično nemočnih), marginaliziranih ali celo izključenih subjektov, ki se na ta način znajdejo v vlogi »objektov« naknadne birokratske pomoči ali človekoljubne podpore. Ob tem nemara ni odveč opozoriti, da je v kritiki tovrstne »socialne politike« v bistvu že vključena kritika »afirmativne države blaginje« (Young, s. 184-185), tj. zgolj površinskih ali kozmetičnih (*band-aid*) »socialdemokratskih« ukrepov, ki ne spreminjajo strukturnih vzrokov neenakosti in ne ukinjajo razlik med družbenimi skupinami (tisti, ki pomoč najbolj potrebujejo, imajo običajno od njih najmanjšo korist).

¹² To velja še posebej za tako imenovano nacionalno varnost. Pomislimo na vrtoglavo visoke (za običajnega smrtnika pravzaprav nepredstavljive) zneske, ki jih vlade mečejo v vrečo brez dna, ki ji evfemistično pravimo »obramba države« (pred zunanjim sovražnikom). Stroški za oboroževanje (npr. za nakupe vedno novih tehnoloških čudes) so pravzaprav že naravnost groteskni, še zlasti če pomislimo, koliko ljudi v današnjih družbah nima na voljo niti najbolj temeljnih pogojev za samodoločeno delovanje. Kljub temu pa se iracionalno zapravljanje (ki ga običajno načrtujejo in odobravajo skrajno racionalni – ali vsaj zgledno izobraženi – posamezniki) za smrtonosne »igračke« nemoteno nadaljuje. Pomislimo na že bolešno arogantne (ali, če hočete, cinične) namene zdajšnje ameriške administracije (na čelu z njenim pregovorno modrim voditeljem) v zvezi z izgradnjo »vesoljskega protiraketnega ščita« in ob tem ne pozabimo na tukajšnje klečeplazniške občudovalce globalno najmočnejše hegemonске (oz. imperialistične) sile in njene »jekle pesti«, tj. Nata, te anahronistične (po napadu na ZRJ, ki je bil v nasprotju z mednarodnim pravom, bi lahko uporabili tudi izraz »teroristične« ali »zločinske«) militaristično-trgovinske organizacije.

kulativno dobo»), ki v precejšnji meri spominja na predmoderno »začarani« (Weber) svet, na gosto poseljen z bogovi, demoni (hudiči), duhovi in drugimi mračnimi (»nadaravnimi«) silami, ki so tako ali drugače prežale na ljudi. Tudi aktualno varnostno situacijo namreč ogrožajo nevarne (npr. strupene) snovi, ki se skrivajo za navidezno popolnoma nenevarnimi (včasih celo naravnost blagodejnimi) – čutno zaznavnimi – obličji pojavnega »reda stvari«.

Ti paradoksní (notranji in zunanji) sovražniki utegnejo nič hudega slutečega posameznika napasti od koderkoli, kadarkoli in kogarkoli. Človek nikoli ne ve zares natančno, v kakšni preobleki naj jih pričakuje v danem življenjskem položaju: se morda skrivajo v zraku (ki ga diha), vodi (ki jo pije, se v njej kopa ali se z njo umiva), sončnih žarkih (ki se jim izpostavlja), hrani (s katero se prehranjuje), oblačilih (ki ga grejejo), stanovanju (ki mu daje streho nad glavo) ali drugih industrijskih izdelkih (ki jih uporablja pri vsakdanjih opravilih, neredko celo z namenom zavarovati se pred raznimi tveganji)? Empirično preverljivo dejstvo, da so ti nenavadni sovražniki (npr. strupi, onesnaževalci, radioaktivno sevanje ali grožnje, ki se utegnejo materializirati šele enkrat v bolj ali manj odmaknjeni prihodnosti) nevidni, kajpak ni dokaz, da realno ne obstajajo (onstran vidnega univerzuma),¹³ je pa razlog, ki pojasnjuje, zakaj je tovrstne nevarnosti mogoče osupljivo zlahka zanikati, izriniti iz zavesti, trivializirati ali preusmeriti v otipljive »grešne kozle«.

Škodljivi vidiki mcdonaldizacije

Navzlic mnogim nesporno prepričljivim in prodornim teoretskim uvidom, ki jih omogoča Beckova refleksija »rizične družbe« (*risk society*) kot neke vrste hiper- ali radikalno moderne družbe (znotraj katere predmet racionalizacije ni več zgolj predmoderna »tradicija«, ampak sam racionalizacijski proces), pa njegove sociološke ocene vendarle ne pokrijejo vseh ključnih vidikov sodobnega družbenega življenja. Konkretno: posameznik (ki postaja vedno bolj temeljna enota »družbenega« v življenjskem svetu) je po eni plati resda so-

očen z nizom – ekoloških, tehnoloških, ekonomskih, socialnih, kulturnih in (nikakor ne nazadnje) tudi subjektivnih – negotovosti, nevarnosti ali tveganj,¹⁴ po drugi plati pa je čedalje bolj ujet v »železno kletko« formalne racionalnosti (in z njo povezanih »zunanjih« prisil ali omejitev), ki jo izdajajo parametri, kot so učinkovitost (*efficiency*), preračunljivost (*calculability*), nadzorstvo (*control*) in predvidljivost (*predictability*). Tovrstne razsežnosti osvetljuje zlasti Ritzerjeva odmevna teorija o napredujoči »mcdonaldizaciji« družbe (na globalni in nacionalni ravni), tj. razlaga, ki se opira na bogato izročilo Webrove sociologije, frankfurtske šole (predvsem na pojem »upravljana družba«, *administered society*) in Foucaultovih razmišljanj o »panoptični«, »disciplinski« ali »karceralni« družbi.

Ritzer ne tematizira eksistenčnih tesnob, ki so pogojene s »pluralizacijo življenjskega sveta v moderni družbi« (Berger in Luckmann), z diverzifikacijo življenjskih slogov, individualizacijo socialnih struktur (in doživetij), detradicionalizacijo (in neizbežno refleksivnostjo) življenjskega poteka, množičnimi migracijami, krizo »socialne države«, fleksibilizacijo (+ fragmentacijo) »trga delovne sile« ali negotovostjo zaposlitve, ampak se osredotoča na tista področja družbenega življenja, kjer (ravno obratno) ni pričakovati nikakršnih presenečenj (oz. tveganj), saj je vse videti nadzorljivo in predvidljivo, namreč birokratizirano, regulirano, rutinizirano, organizirano, racionalizirano, kontrolirano, standardizirano ali homogenizirano.

»Mcdonaldizacija« je pravzaprav pojmovanje zgodovinsko specifičnega racionalizacijskega procesa v »postindustrijski« družbi, tj. globoko vkoreninjenega (in brez dvoma večplastnega in vrednostno ambivalentnega) socialnega trenda, ki je nadaljevanje fordistične in taylorististične organizacije¹⁵ produkcijskega procesa. Mcdonaldizacija ni omejena zgolj na razvpite (oz. upravičeno zloglasne) obrate »hitre prehrane« (oz. industrijo hrane nasploh), saj jo je opaziti na številnih drugih področjih, kot so tematski parki (*McDisneyization*), umetno ustvarjena zabavišna (in nakupovalna) središča, zdravstvo (*McDoctors*), bančne storitve, informiranje (*McNews*), šolstvo (*McUniversity*), šport (in druge prostočasne aktivnosti), oglaševanje in množična kultura (zlasti global-

¹³ Beck (s. 64–69) opozarja, da je praviloma žrtev (ekološke viktimizacije) tista, na katero je prevaljeno breme dokazovanja, da je v resnici žrtev te ali one škodljive substance (kar pa kajpada nikakor ni preprosta operacija, saj je vzročne povezave pregovorno zamotano ugotavljati). Po njegovem mnenju je nedopustno, da se na podlagi eksperimentov z živalmi določajo »sprejemljive ravni« nevarnih snovi v človeškem organizmu. Tovrstni znanstveni standardi so za Becka zgolj »simbolna pomirjevala« in »simbolične detoksikacije«. Učinke raznih nevarnih snovi na ljudi je mogoče preučevati zgolj na ljudeh. Danes poteka socialna distribucija najrazličnejših rizičnih substanc tako, kakor da bi zanesljivo vedeli, kakšne so njihove negativne reperkusije, čeprav tega nihče zanesljivo ne ve: ljudje so postavljeni v nevhvaležno vlogo poskusnega zajčka, družba pa je stlačena v megalomanski laboratorij.

¹⁴ Beck kajpak ni prvi sociolog, ki je izpostavil raznovrstna tveganja modernizacijskega procesa. V emfatični obliki sta nanje opozorila že klasika družboslovne misli, tj. Marx (z analizo ekonomskih procesov) in Durkheim (z analizo moralnih dimenzij porajajoče se moderne družbe). To ne preseneča, zakaj kapitalizem (oz. proces modernizacije nasploh) je že od vsega začetka nestabilen, negotov, kaotičen in turbulenten sistem, podvržen nenehnemu spreminjanju, ki generira osebne negotovosti in »anomičen« (Durkheim) družbeni razvoj.

¹⁵ Fordizem je oblika množične produkcije, ki temelji na »tekočem traku« (*assembly line production*) in avtomatizaciji, taylorizem pa se opira predvsem na znanstveno organizacijo heteronomnega dela (*scientific management*).

na *culture of entertainment*). Še natančneje, mcdonaldizacija¹⁶ je proces, ki – v večji ali manjši meri – vpliva pravzaprav na vse moderne racionalne/fracionalizirane sisteme (globalna korporacija z dobro znanim imenom *McDonald's* je v Ritzerjevi optiki predvsem »paradigma« ali model nadvse dosledne aplikacije racionalizacijskih principov na specifično področje proizvodnje in trošenja). Mcdonaldizacija družbe seveda ni proces, ki bi imel zgolj negativne – makro in mikro – posledice (kateri družbeni proces – ali celo pojav – je takšen?), dasi ravno je Ritzer prepričan, da so škodljive/viktimizacijske posledice (npr. dehumanizacija posameznika v vlogi proizvajalca in porabnika, ogrožena zmožnost subjektivizacije in težavno skupno določanje »dobrega življenja« v družbenem okviru) tolikšne, da več kot upravičujejo individualne in kolektivne oblike upiranja temu pojavu.

Upiranje strukturnim viktimizacijam

Viktimološki *mainstream* se je doslej še najraje ukvarjal z žrtvami (bolj ali manj »konvencionalne«) kriminalitete. V – zlasti praktično ali humanitarno usmerjeni – viktimološki perspektivi so bile deležne še posebne pozornosti tiste žrtve, ki (dejansko ali dozdevno) potrebujejo strokovno pomoč,¹⁷ da bi se izkopale iz stiske in rešile subjektivne probleme, ki so nasledek doživete viktimizacije. Toda, tovrstne žrtve so najbrž v precejšnji manjšini. Večina oseb, ki so predmet kriminalne viktimizacije, si pomaga sama, znotraj svojih neformalnih socialnih »mrež« ali skupin za nudenje »samopomoči«. Še najbolj zanimive pa so tiste (dejanske ali virtualne) »žrtve«, ki ne pristajajo na to, da bi bile zgolj »žrtve«, ampak se dejavno in

kolektivno zoperstavljajo strukturnim oblikam in vzrokom viktimizacijskih procesov. V teh primerih je najbrž ustrežnejše govoriti o »novih družbenih gibanjih«, kakršna so npr. gibanja pripadnikov »spolnih manjšin« (gejev, lezbijk, transseksualcev in biseksualcev), ekološko (»zeleno«) gibanje, feministično gibanje (oz. gibanje za žensko emancipacijo in enakost ali enakopravnost med spoloma), gibanje brezposelnih, kmečko gibanje, anarhistično gibanje, (protikapitalistično) gibanje proti delu (oz. za »multiaktivno« družbo), protimilitaristično (»pacifistično«, protiimperialistično ali – še natančneje – protinatovsko) gibanje...

Tovrstna gibanja so resda notranje precej heterogena, politično šibka in medijsko marginalizirana (ali celo namerno zmaličeno reprezentirana), vendar pa jih kljub temu označuje vrsta pomembnih novosti, predvsem najbrž ta, da jih v marsičem poganjajo moralni¹⁸ vzgibi (npr. solidarnost z najrevnejšimi oz. z žrtvami agresije, diskriminacije, zatiranja, represije, eksploatacije, dominacije, netolerance ali – povedano zelo na kratko – kršenja temeljnih človekovih pravic), ne pa politična želja po golem (ali celo revolucionarnem oz. nasilnem) prevzemu državne oblasti, »osvobajanju produkcijskih sil« (ujetih v iracionalne sponke kapitalističnih produkcijskih odnosov) v imenu hitrejšega povečevanja gospodarske rasti in občega napredka ali ustvarjanja »nove« (oz. nekakšne »idealne«) družbe. V tem oziru je v zadnjem času brez dvoma v ospredju zanimanja tako imenovano »protiglobalizacijsko« gibanje. Izraz prav gotovo ni najbolj posrečen, zakaj to (čedalje bolj internacionalizirano) »mavrično« gibanje v bistvu ni usmerjeno proti vsakršnim integracijskim procesom, ampak proti zelo specifični globalizaciji, ki jo vsiljuje »kapital« (oz. interesi manjšine ekonomsko, politično in vojaško najmočnejših grupacij na svetu). To, kar – zelo milo rečeno – moti »protiglobalizacijske« protestnike, ni povezovanje na svetovni ravni, marveč nekaj docela drugega, npr. naraščajoče (in izključevalne) razlike med najbogatejšimi in najrevnejšimi, ropanje in uničevanje naravnega »okolja«, nesmiselno zapravljanje najrazličnejših virov za oboroževanje (»nacionalno varnost«), iracionalna organizacija heteronornega (nujno potrebnega in neodpravljlivega) dela, nedemokratska vladavina multi- in transnacionalk (oz. megalomanskih koncernov), pogubne posledice *laissez-faire* načina urejanja ekonomskih dejavnosti, »kanibalizem« finančnega kapitala (oz. diktatura finančnih trgov), aroganca nadnacionalne »države

¹⁶ Mcdonaldizacija kajpak ni neodvisna od »amerikanizacije« (niti od »globalizacije«): ameriški kulturni imperializem je namreč eden izmed pomembnih dejavnikov, ki pojasnjujejo globalno mikavnost (oz. vplivnost) tovrstne oblike racionalizacije proizvodnih in porabniških praks. Zato gotovo ni presenečenje, da se nasprotniki »amerikanizacije« (v najširšem pomenu te besede) pogosto spravijo nad lokalne podružnice korporacije *McDonald's*.

¹⁷ V zvezi z interakcijami med strokovnjakom, ki poklicno nudi pomoč ljudem v stiski, in uporabniki njegovih storitev je koristno upoštevati nekatere značilnosti tovrstnih razmerij, ki jih razkrije etnometodološka (»garfinkelovska«) analiza. Flaker (s. 91-92) kritično ugotavlja, da je strokovni »okvir« spoznavanja človeka v stiski pogosto prežet s protislovjem, ki generira dvojno sporočilo (oz. *looping*): ekspert po eni strani vidi v uporabniku nekoga, ki potrebuje pomoč (in potemtakem v tem pogledu ni neodvisna ali »suverena« oseba), po drugi strani pa od njega pričakuje, da je pripravljen sam nekaj storiti, da bi se izkopal iz neprijetne situacije. Stranka neredko sprejme takšno igro (oz. asimetrično distribucijo vlog in moči) in se vsaj začasno »naseli« v pričakovano, ponujeno ali celo vsiljeno »identiteto«, predvsem zato, ker od vstopa v vlogo pričakuje določeno (npr. situacijsko) korist. Ekspert običajno pričakuje, da mu uporabnik ponudi neko »žalostno pripoved« (Goffman), tj. individualizirano zgodbo, ki pojasni razloge – npr. nesrečne okoliščine ali lastne (vedenjske ali značajske) napake –, zaradi katerih se je znašel v stiski.

¹⁸ Upoštevati velja, da med (formalno) racionalnostjo in moralnostjo ni logično nujne povezave. To spoznanje je mogoče razbrati iz številnih socioloških analiz, še posebej pa iz del Zygmunda Baumana. Po njegovem mnenju učinkovito funkcioniranje racionalne organizacije implicira (1994:6-8), da vsakdo, ki je vključen v njeno delo, sledi prejetim ukazom in se ravna po njih, ne da bi ga pri tem »motila« lastna prepričanja in emocije, zlasti moralni skrupuli (ali vrednote) oz. nepredvidljivi »glasovi vesti«, ki ne služijo maksimalni ali optimalni eksploataciji resursov (in torej maksimalizaciji profita).

kapitala»¹⁹ (oz. njenih osrednjih institucij, kot so Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, Svetovna trgovinska organizacija, Nato, Svetovni ekonomski forum ali G8) in »teror ekonomije« (Viviane Forrester) oz. dominacija načela maksimizacije dobička in povečevanja učinkovitosti (kompetitivnih prednosti).

Kaj se bo izcimilo iz porajajočega se protestniškega (»disidentskega«) gibanja, je v tem trenutku kajpada nemogoče napovedati. Zaenkrat je jasno razvidno vsaj to, da se (zvečine nenasilni) oporočeniki soočajo z izjemno ostro policijsko represijo,²⁰ katere prave razsežnosti je pravzaprav nemogoče natančno oceniti (možna so zgolj ugibanja, npr. o vlogi raznih »tajnih« služb in delovanju načrtno vrinjenih provokatorjev). Vsekakor pa je zanimivo dejstvo, da je do izjemno množičnega upora vladavini kapitala (oz. raznim oblikam strukturnih viktimizacij) prišlo ravno v času, ko je (bil) od zmage nad »komunizmom« opiti neoliberalni kapitalizem prevzetno razglašen za »najboljšega od vseh možnih svetov« ali vsaj za sistemsko ureditev, ki je v obdobju »po koncu ideologije« (ali celo zgodovine!) preprosto brez resne politične »alternative« (edino, kar ostane, naj bi bila prostodušna vera v skorajda čudežne zmožnosti »nevidne roke prostega trga« in konsenzualno samoumevnost ekonomskega/tehničnega »napredka«²¹). Še več, v oči (z)bode tudi dejstvo, da je solidarnostno protiglobalizacijsko gibanje stopilo na socialno (zunajparlamentarno) prizorišče navkljub precej razširjeni oceni, da so ljudje (zlasti mlajši) čedalje bolj »apolitični«, tj. globoko nezainteresirani za vse, kar presega njihove ozke interese (oz. koristi jedrne družinice ali njenih razletelih delčkov, predvsem otroka). V

tem oziru se uresničuje znana Durkheimova »prerokba«, da so ključni problemi moderne dobe po svoji naravi pravni in moralni, ne pa ekonomski ali tehnični (torej tisti, ki spadajo v register webrovske »formalne racionalnosti« oz. njenih iracionalnih vzgibov in posledic).

Ne nazadnje pa velja poudariti, da gibanje proti globalnim strukturnim viktimizacijam nikakor ni antimodernistično: nasprotno, je globoko modernistično, kolikor je v njem razmeroma zlahka razbrati težnjo po subjektivizaciji (oz. odpor do vsega, kar jo zatira in ovira) in iz nje izvirajoče »pritikline«, npr. nove vrednote, norme, stališča in senzibilnosti, ki jih kajpak ni mogoče preprosto pomesti pod preprogo kot nekaj, kar se – iz takih ali drugačnih, praviloma pa »iracionalnih« razlogov – upira zmagoslavni poti v napredek sveta kot celote (in vseh njegovih prebivalcev, tj. današnjih in jutrišnjih). »Protiglobalizacijsko« gibanje (ki je – za marsikoga presenetljivo – brez stroge organizacijske in hierarhične »podstati«) je nosilec novih (pravzaprav »radikalnih«) kulturnih vsebin, predvsem vrednotnih (»pomaterialističnih«) orientacij in normativnih pričakovanj, ki dramatično postavljajo pod vprašaj zaenkrat morda še veljavne »ekonomske zakonitosti« in spremljajočo kapitalistično ideologijo. Zato je bržkone povsem umestno pripomniti, da je omenjeno protiviktimizacijsko gibanje med viktimološko najpomembnejšimi po drugi svetovni vojni.

Večrazsežnostna logika tranzicije in vrednotne spremembe

Taylor (s. 8-42) dokazuje, da živimo (ne le v nekdanjih »socialističnih« družbah²²) v zgodovinsko specifičnem obdobju »krizne tranzicije«, tj. v prehodnem obdobju, v katerem se mešajo moderne in »postmoderne« prvine. Pisec opozori predvsem na naslednje ključne socialne tranzicije poznega dvajsetega stoletja: (a) krizo, ki je pogojena s (»pofordistično«) fleksibilizacijo in z negotovostjo služb (oz. plačanih »zaposlitev«); (b) krizo, ki je zaznamovana s porastom (»nove«) gmotne revščine in socialnih neenakosti; (c) krizo nacionalne države (in »države blaginje«) in še posebej njene »ekonomske suverenosti«; (č) krizo vključevanja in izključevanja (posameznikov in grupacij v družbeni *mainstream*); (d) krizo »kulture«; (e) krizo »moškosti« (*masculinity*) in ureditve

¹⁹ Gorz (s. 14-22) opozarja, da je nadnacionalna država kapitala – ta »edini nosilec suverenosti« (Marco Revelli) – paradokсна (in zgodovinsko enkratna) tvorba brez ozemlja, socialne podlage, politične ustave in demokratske legitimizacije. Vseeno pa se ji posreči, da vsiljuje »suverenim« državam (in družbam) lastna, tj. neoliberalna pravila igre in jih omejuje pri sprejemanju političnih ali ekonomskih ukrepov.

²⁰ Srečanja svetovnih mogočnikov se spreminjajo v svojevrstni ples (praviloma policijsko izzvanega) nasilja v okoliščinah, ki spominjajo na »izredne razmere« ali že kar »vojno stanje«. Solzilec, vodni topovi, oklepna vozila, »robokapi«, gumijevke, palice, barikade in celo strelno orožje so postali tako rekoč pričakovane sestavine srhljivo represivne scenografije, v ozadju katere potekajo uglajeni (»civilizirani«) pogovori »najuglednejših« oblastnikov iz »najbolj demokratskih« držav, ki mirno (tj. »preudarno« in »skrajno odgovorno«) odločajo o usodi človeštva.

²¹ Beck (s. 200-203) opozarja, da »kapitalistična vera v napredek« ni zgolj ideologija, ampak je tudi normalen, institucionaliziran in zunajparlamentaren dejavnik permanentnega spreminjanja družbe (in izrednega oženja »realizabilnih« političnih opcij). Še več, »vera v napredek« je odgovor na ključno moralno in politično vprašanje (ki si ga mora zastaviti sleherna generacija), kaj delati, tj. ideološki odgovor, ki je v bistvu skrajno enostaven (za marsikoga celo popolnoma samoumeven): isto kot doslej, le da še več, še hitreje in še bolje kot včeraj in danes.

²² Če bi se zanašali zgolj na vsakdanji medijski diskurz, bi prejkone zelo kmalu dobili vtis, da je »tranzicija« specifična nekdanjih »socialističnih« držav. Vendar pa to ne drži. »Tranzicija«, o kateri steče beseda v zvezi z družbami, v katerih poteka (zvečine »gangstersko«) raz(pro)dajanje nedanega državnega (ali vsaj formalno družbenega) premoženja, je pravzaprav zelo površinski proces, ne glede na to, da ima skrajno resne (in vsaj srednjeročno ireverzibilne) negativne družbene posledice, še posebej, če jo primerjamo s tranzicijo (resda težje opazno, vsaj na javnih in političnih prizoriščih) iz modernega v postmoderno kulturno ozračje.

spolnih vlog (*gender order*); (f) krizo jedrne družine in starševstva (oz. socializacijskih praks); (g) zmagoslaven vzpon neoliberalnih tržnih struktur in spremljajoče »tržne kulture«²³; (h) strah pred »drugim« (oz. sovražnost do »tujcev«).

V tranzicijskih razmerah, ki jih podrobno in v prefinjeni socološki maniri opiše Taylor, prihaja – ob že dobro znanih bolj ali manj²⁴ konvencionalnih oblikah kriminalitete – tudi

²³ Upoštevati velja, da je »tržna družba« v vsakdanjem življenju doživeta tudi kot »kultura«, tj. v optiki normativne sheme, ki visoko vrednoti osebne attribute, kot so dinamičnost, inovativnost, zanašanje na samega seba, ambicioznost in sposobnost soočati se z nenehnimi spremembami, medtem ko so nekatere druge poteze izgubile nekdanji sijaj (npr. vztrajanje v rutinah, podrejanje tradiciji in običajem ali – na osebni ravni – navadam, lojalnost in spoštovanje »etabliranih« avtoritet). Od zgodnjih osemdesetih let dalje porajajoči se »tržni diskurz« slavi specifično kreaturo kot heroja *par excellence* (po katerem naj bi se v večji ali manjši meri zgledovali vsi), namreč podjetnika (*entrepreneur*), ekonomsko (in često tudi politično) uspešnega posameznika, ki je videti kot *self-made*. Nova tržna kultura ima dokaj očiten internacionalen značaj. Ne glede na to, kje živi, je posameznik soočen (po zaslugi globaliziranih množičnih medijev) s čedalje širšim spektrom podob (oz. »identifikacijskih krogov«) in življenjskih stilov, ki presegajo njegove neposredne izkušnje v zasebni in lokalni sferi. Na ta način se zlagoma kristalizira prepričanje, da priložnosti za (materialno) uspešnost in rešitve individualnih (oz. družinskih) problemov ne kaže iskati na ravni nacionalne države, ampak na svetovnem trgu, ki ponuja menda neslutene možnosti (in »niše«). V mnogih kulturoloških študijah je v tej zvezi zaslediti pojem »glokalizacija« (Robertson), ki opisuje situacijo, v kateri celo posamezniki znotraj precej omejenih okolij osmišljajo svoje (lokalizirane) neposredne življenjske okoliščine v luči katerega izmed globalnih ali internacionalnih predstavno-pomenskih »scenarijev«. Tržna kultura je predvsem diskurz (dozvedno svobodne) osebne izbire med konkurenčnimi proizvodi in storitvami, ki jih zagotavljajo privatne ekonomske firme. Vzporedno z časčenjem »emancipiranih potrošniških želja« pa poteka še nenehno animiranje individualnih interesov (ki v najboljšem primeru zaobjamejo tudi družinsko celico ali – redkeje – plemensko strukturo). Glorifikacija sakrosanktnih *self-interests* ima pomembno politično reperkusijo, kolikor tako rekoč neizogibno implicira (zares milo rečeno) nezanimanje za javne ali skupne interese, npr. v tem smislu, da atomizirani državljani (pravzaprav »davkoplačevalci«) v skladu z »brigaj-se-zase-mentaliteto« ocenjujejo sprejemljivost posameznih političnih ukrepov predvsem v optiki računic, ki pokaže, ali bodo v tem primeru ogrožene (oz. upoštevane) njihove ozke »racionalne« koristi.

²⁴ Zdi se, da sta trenutno v politično-medijskem žarišču predvsem dva družbeno problematična pojava, namreč »organizirani kriminal« in »korupcija« (predvsem tista s političnim predznakom). Pripomniti velja, da sta oba v precejšnji meri ideološko skonstruirana (kar pa ne implicira, da sta nerealna ali neobstoječa). Organizirani kriminal je po eni strani predstavljen kot tujek v sicer »zdravem« (ali vsaj bistveno neproblematičnem) ekonomskem okolju, v katerem (v glavnem) ni izkoriščanja, izsiljevanja, poniževanja, trpinčenja, (nepravilnega) okoriščanja ali drugih oblik (fizičnega in psihičnega) nasilja. Še več, organizirani kriminal je opisan kot parazitska struktura, ki grozi, da bo svoje pohlepne lovke stegnila na vsa ključna področja družbenega

do številnih novih viktimizacij, npr. v zvezi z »ilegalnimi« prebežniki ali pribežniki (v obtoku je kajpak še vrsta drugih poimenovanj za tiste »tujce«, ki bi želeli živeti oz. predvsem garati ali »pehariti« v najrazvitejših družbah, tj. v tistih, ki se na vse pretege – še najbolj običajno tedaj, ko jim to koristi – zavzemajo za »prost« pretok blaga in kapitala, panično pa se bojijo, da bi jih preplavili nesrečneži iz »nerazvitega« sveta, ki bi ogrozili že itak redka delovna mesta domačinov ali se začeli pečati s kriminalnimi dejavnostmi). Ob tem pa vendarle kaže opozoriti še na predrugučena stališča vsaj do nekaterih oblik (»fenomenološko« kajpak nikakor ne novih) viktimizacij, predvsem do tistih, ki zadevajo materialna prikrajšanja oz. protizakonito prilaščanje in okoriščanje. Lipovetsky (s. 188–189) meni, da v ultrakompetitivni »pomoralistični« družbi upada spoštovanje do tujih dobrin (še posebej pa do »brezosebnega« premoženja države ali korporacij), kar utemeljuje s podatki o naraščanju korupcije (med njenimi protagonisti najdemo »najuglednejše« – in ravno iz tega razloga nesankcionirane ali izjemoma zgolj simbolično »kaznovane« - osebe iz političnega²⁵ in ekonomskega življenja!), goljufij (+ davč-

življenja, oz. (še natančneje) kot škodljivcev *par excellence*, ki je resda težko opazen (in še težje izkorenljiv), vendar pa ga je mogoče vsaj načeloma relativno jasno razločiti od »uglednih« (ali vsaj zakonitih) ekonomskih dejavnosti. Tovrstne predstave so precej zavajajoče: (a) organizirani kriminal je v marsičem pogojen s prepovedmi, ki so videti v današnjem kulturnem ozračju čedalje bolj sporne (iracionalne in nesprejemljive), npr. v zvezi z drogami in prostitucijo; (b) organizirani kriminal je neredko zelo tesno povezan z »uglednimi« ekonomskimi in političnimi institucijami (pomislimo na pomembno vlogo »organiziranega kriminala« v obdobju razpadanja nekdanje Jugoslavije); (c) številne oblike nasilja (ali tako imenovane »mafijske prijeme«), ki dozvedno spremljajo zgolj organizirani kriminal, je zaslediti tudi v zakonitem ekonomskem (in političnem) življenju, praviloma še v dosti bolj škodljivih razsežnostih; (č) stopnja organiziranosti organiziranega kriminala je v praksi zelo različna in spremenljiva. Po drugi strani pa prevladujoči govor o korupciji praviloma preze zopmo »podrobnost«, da so obstoječe politične ureditve takšne, da pravzaprav institucionalizirajo zasebno okoriščanje: domače in tuje izkušnje (oz. medijsko in – resda redke, a vseeno še zmeraj dovolj pogosto – sodno razkriti primeri korupcije) kažejo, da je politična stranka v bistvu ena izmed najbolj pretanjenih oblik »organiziranega kriminala«.

²⁵ Raznotere oblike korupcije v političnem življenju so vsekakor pojav s spoštljivo tradicijo. Pokvarjenost politikov (oz. oseb, ki delujejo »v imenu« države) je že malone pregovorna (pomislimo na razširjeni rek »Politika je kurba«). V zasebnem okoriščanju nosilcev javnih funkcij ni potemtakem nič zgodovinsko novega. Omembe vredna novost pa je v tem, da čedalje več »navadnih« ljudi ni več pripravljenih prostodušno odobravati (oz. stoično tolerirati) tovrstnih protipravnih ali nemoralnih praks, poleg tega pa se jim upirajo tudi zdravorazumsko opravičevanje raznovrstnih privilegijev »svinj pri koritu« (npr. reklo »Bog je najprej ustvaril brado sebi«). Številni politiki, ki so se zapletli v korupcijske škandale, so resda trdno prepričani, da niso storili nič napačnega (hoteli so zgolj najboljše – namreč za svojo stranko – ali pa so preprosto počeli nekaj, kar politiki pač povsod »nujno« počno). Toda to so zgolj njihove racionalizacije, »ver-

nih utaj) in »tradicionalnih« premoženjskih kaznivih dejanj, sklicuje pa se tudi na rezultate emiričnih raziskav, ki so skušale dognati stališča anketirancev do tatvin v trgovini, davčnih utaj²⁶ in ekonomskih malverzacij.

V tej zvezi pa je vseeno nujno poudariti, da navzlic nikakor ne redkim tamanjem o »krizi tradicionalnih vrednot«, »arogantni usmrtnosti boga«, »eksesivni permisivnosti«, »hiperindividualizmu«, »primitivnem materializmu«, »destruktivni anonomiji«, »normativnem relativizmu«, »napredujočem nihilizmu«, »ciničnemu narcisizmu« in podobnih grehah poznomoderne družbe vseeno ni mogoče trditi, da so ljudje v splošnem izgubili sleherni občutek za to, kaj je prav (sprejemljivo ali dopuščeno) in kaj je narobe (oz. nesprejemljivo, nedopustno ali graje vredno). Pravzaprav ni nič bolj zmotnega kakor tovrstne (skrajno površne in običajno tudi politično pretenziozne) ocene, ki prihajajo praviloma iz konservativnih in reakcionarnih ideoloških okrožij. Kulturni trendi namreč kažejo (prim. Lipovetsky, s. 188-189), da se v splošnem povečujejo občutljivost do trpljenja drugega bitja, zavračanje telesnega nasilja in spoštovanje minimalne medosebne etike, ki temelji na spoštovanju subjektivnosti (in avtonomije) slehernega posameznika. Young (s. 23-34) ocenjuje, da se v zahodnem svetu viša toleranca do raznolikosti (npr. na področju spolnosti, spolnih vlog, družinskih oblik, življenjskih stilov, okusov in oblačenja), upada pa strpnost do težavnih, problematičnih, nevarnih in škodljivih pojavov.

balizacije« (Cressey) ali »tehniko nevtralizacije« (Matza in Sykes). Marsikdo takšnim nebulozam sicer še zmerom prisluhne, vendar pa se zdi, da gre tu predvsem za avtoritarne osebnostne tipe, ki menijo, da veljajo za mogočnejše »tam zgoraj v oblastnih višavah« posebna (če sploh katera!) pravila. Splošni trend pa je vendarle videti nekoliko drugače: povečuje se število nezadovoljnih, ki se jim obstoječi politični teater (ali cirkus) preprosto gabi, še posebej zato, ker se obstoječe politične kaste niso zmožne (pogosto pa niti ne pripravljene) spopasti z morečo neoliberalno ideologijo ekonomskega fatalizma. Naraščajoča dekredibilizacija političnega razreda ni zatorej nič presenetljivega: v marsičem je odblesk resentimenta zoper »državo«, ki se poživža na vrednote, kot so pravičnost, varnost, človekove pravice, svoboda in enakost.

²⁶ Lipovetsky (s. 257-259) navaja podatek, da zgolj eden od treh Francozov opredeli »dobrega državljan« kot osebo, ki plačuje davke (in pri tem ne skuša oguljufati davčnih oblasti). To dejstvo povezuje z »utrujenostjo normativne ideje državljanstva« (oz. nacionalistične mitologije), tj. s pojavom, ki ga razkriva še več pomenljivih ugotovitev: (a) le pet odstotkov Evropejcev je izjavilo, da so se pripravljene žrtvovati za svobodo, pičli štirje odstotki povprašanih pa bi se bili pripravljeni žrtvovati za pravico in mir (obledelost patriotizma, militarističnega heroizma in »kulta očetnjave« je razvidna tudi iz dejstva, da le eden od petih Francozov meni, da se je treba žrtvovati za domovino, osem Francozov od desetih pa meni, da nikakršen razlog – niti pravičen – ne upravičuje vojne); (b) nizka udeležba na volitvah kaže na krizo »republikanske morale« (eden od dveh Francozov meni, da volilna neudeležba ni »rešna stvar«); (c) nacionalni sentiment je še najbolj navdušeno manifestiran ob velikih mednarodnih špornih tekmovanjih (zlasti nogometnih prvenstvih!).

Žrtve in viktimizacije v slovenskem prostoru

Ozrimo se, vsaj v grobem, na »viktimološko« situacijo v tukajšnjem prostoru. Za začetek nam je v veliko pomoč empirična študija, ki jo je opravil Zoran Pavlovič. V sklepih oceni *Mednarodne ankete o viktimizaciji* (»Slovenija 1997«) ugotavlja, da se je varnostna situacija zlasti v mestnih središčih poslabšala: opaziti je porast nasilnih in kontaktnih premoženjskih prestopkov (slovenska kriminaliteta se v glavnem giblje okrog evropskih povprečij), obenem pa se povečuje tudi »temno polje« (tj. uradno neregistrirana oz. neprijavljena »kriminaliteta«, npr. zaradi nizke ravni pričakovanja do učinkovitega odzivanja policije²⁷). No, zanimivo je, da se navzlic zaznani večji ogroženosti, ni spremenila kaznovalna naravnost prebivalstva, tako da sporadičnih – medijsko posredovanih – zahtev po strožji kaznovalni politiki zaenkrat ni mogoče opreti na stališča »javnosti«. Vsaj na prvi pogled zbuja presenečenje ugotovitev, da se ravno pripadniki skupin²⁸, ki so najpogostejše viktimizirane, počutijo najbolj varno v svojem okolišu. Pavlovič to dejstvo razlaga s »strategijo uravnovešanja«: višja je posameznikova samozavest in njegov občutek neogoroženosti, pogostejše se znajde v rizičnih situacijah, medtem ko se s povečevanjem nesamozavesti (in občutka nevarnosti) zmanjšuje pripravljenost izpostavljati se pričakovanim tveganjem.

No, morda še zanimivejše – vsekakor pa za »posocialistično« obdobje značilnejše – žrtve so tisti osebk (posamezniki, skupine in institucije), ki so se razglasili za »žrtve totalitarne (komunističnega ali boljševisističnega) poveljnega režima« in zahtevali ustrezno povrnitev krivic, ki so jih utrpeli »ne krivi ne dolžni«. Seveda ni nobenega dvoma, da je bil nekdanji (socialistični ali samoupravni) ekonomski in politični sistem do marsikoga krivičen, in sicer v večji ali manjši meri. Toda, to velja za vse pretekle, sedanje in po vsej verjetnosti tudi prihodnje družbene ureditve. Še več, vsiljuje se vprašanje (na katerega pa danes »ugledne« osebnosti iz političnega, medijskega in akademskega sveta nerade odgovorijo ali pa ga celo prezirljivo prezrejo), ali je bil bolj krivičen od, recimo, »tipičnega« zahodnoevropskega (realnokapitalističnega) ali vzhodnoevropskega (realnosocialističnega) sistema. Postavljeno vprašanje lahko kajpak mimo pustimo neodgo-

²⁷ Pavlovič (s. 55) ugotavlja, da bi policija lahko povečala prijavljanje kaznivih dejanj, če bi izboljšala svoj odnos do oškodovancev. Opozoriti pa velja, da na podobne probleme (zlasti ko gre za nasilna kazniva dejanja) opozarjajo tudi tuje viktimološke študije. Pavlovič pojasnjuje nižjo oceno kakovosti policijskega dela tudi z mnenjem anketirancev, da je policija manj vidna (oz. prezentna na javnih mestih).

²⁸ Pavlovič (s. 56) opozarja – na podlagi analize vpliva demografskih spremenljivk na viktimizacijo anketirancev –, da je še posebej ogrožena skupina sestavljena iz razmeroma mladih ljudi z dinamičnim in »odprtim« življenjskim stilom, ki ga meri pogostost »zahajanja ven«.

vorjeno, kolikor se nam pač (najbrž dokaj utemeljeno) dozdeva, da bi bil tak ali drugačen, naklonjen ali sovražen odgovor iz današnje perspektive bistveno irelevanten. Morda je to res, vendar pa omenjena dilema vnovič zaživi v vsej svoji ostrini, če/ko smo soočeni z nadvse otipljivimi premoženjskimi zahtevki, npr. po denarnih odškodninah in vračilu nepremičnin (tovarn, gozdov, zemljišč ali stanovanjskih poslopij). Tu gre namreč za pravnopolitične zahteve, ki v dobršni meri vplivajo na realnost (celo pravičnost in politično legitimnost) sedanje slovenske družbe, pa tudi na usodo prihodnjih (celo še nerojenih!) generacij.

Čeprav se najbrž ni težko strinjati, da je nekdanji sistem (ki je v povojnem času seveda doživel vrsto sprememb, ne nazadnje tudi v obsegu svoje inherentne represivnosti, in ga zato ni dopustno vrednotiti *en bloc*) zagotavljal precej obsežnemu (večinskemu) delu populacije zavidljive ekonomske, kulturne in socialne pravice (npr. na ravni stanovanjske, zaposlitvene, zdravstvene, izobraževalne, pokojninske in manjšinske politike), pa gotovo ni mogoče zanikati, da so nekateri utrpeli hude krivice. Ampak, kdo so ti nesrečneži? Cerkev, veleposestniki, veletrgovci, industrijalci, lastniki velikih stanovanjskih poslopij, kolaboranti (z okupacijskim režimom)...? Disidentski borci za demokratizacijo (in »klasične« ali »meščanske« politične pravice)? Ultralevičarji? Kritiki, ki so se zavzameali za doslednejšo realizacijo »socialističnega ideala«? Premalo plačani delavci in kmetje? Intelektualci, ki jim je bila zanikana pravica do svobodega (in po definiciji »oporečniškega«) izražanja? »Nezadovoljneži«, ki so zaradi opozarjanja na nepravilnosti v svojem neposrednem okolju izgubili službo? »Notranji sovražniki«, ki so se znašli pod nadzorstveno lupo tajnih služb? Narodnjaki, ki so psihično trpeli v jugoslovanski »ječi narodov«? Nesojeni podjetniki, ki jih je dušila »ideološka« (ali »nenaravna«) ekonomska politika (oz. »neživljenjske« pravne omejitve)? Ženske, ki so bile ujete v patriarhalno okolje?

Četudi bi lahko z naštevanjem dejanskih in potencialnih »žrtev« nadaljevali malodane v nedogled, pa je bila »prva zares demokratična oblast« sčela prepričana, kdo so bile žrtve *par excellence*, tako rekoč mučeniki starega režima, v prvi vrsti denacionaliziranci (zato ne preseneča naglo sprejetje denacionalizacijskega zakona,²⁹ nemara enega izmed – po pre-

cej splošnem prepričanju – najbolj ponesrečenih in škodljivih³⁰ pravnih aktov po osamosvojitvi oz. odcepitvi od nekdanje Jugoslavije).

tukajšnje razmere – bajno bogastvo. Zakon (ki je organsko spet z varovanjem »svete« privatne lastnine) je zdaj na njihovi strani. Vsekakor ni posebej zamotano pojasniti, zakaj je privatizacija nekdanjega »družbenega« (ali državnega) premoženja stekla relativno gladko (navzlic sporadičnim škandalom in aferam, na katere so opozarjali predvsem mediji in nekaj časa tudi – dasi iz rahlo drugačnih razlogov – nekateri populistični politiki). »Žrtev« tovrstne ekonomske viktimizacije je (bila) družba, tj. nadvse abstraktna (meglena) entiteta, ki je kot taka nema in hroma: deluje lahko le prek državnega aparata, ki pa ji v neoliberalni kapitalistični ureditvi že po definiciji ni naklonjen. Tudi posamezni člani družbe (če odmislimo redke in politično nevlivne izjeme) se mnogo lažje prepoznajo kot žrtve, če jim nekdo poškoduje avtomobil, mnogo težje (če sploh) pa jim gre to od rok v primeru, ko jim politična oblast odvzame – zdravorazumsko težko razumljivo – lastnino nad »družbenim« premoženjem. Ko pa imamo opraviti z oškodovanji »države« – npr. v zvezi z davčnimi utajami in podobnimi goljufijami –, pa je pričakovati še manj protestov: ne zgolj zato, ker ima marsikdo na glavi večjo ali manjšo količino tovrstnega masla, ampak tudi zato, ker je »država« organizacija, ki ne zbujajo pretilanega zaupanja in spoštovanja, saj jo mnogi dojemajo predvsem kot kravo, ki jo kaže kar najbolj temeljito pomolziti.

³⁰ Na škodljive posledice političnih in ekonomskih transformacij po padcu berlinskega zidu opozarja tudi Sack (s. 40–43), ko analizira socialni položaj (»tranzicijo«) v vzhodni Nemčiji. Pisec ocenjuje, da so imeli ukrepi, ki so bili sprejeti v imenu dozdevne moralne superiornosti kapitalističnega sistema, za posledico osupljivo veliko število zlomljenih identitet, prekinjenih poklicnih karier, zbledelih samopodob, razvrednotenih kompetenc in biografij, uničenih upanj in frustriranih pričakovanj. Po njegovem mnenju je znotraj moralno skrupiranega ogrodja realnega socializma obstajalo ogromno majhnih življenjskih svetov, naseljenih z ljudmi, katerih moralna integriteta je bila neomadeževana in katerih občutek za socialno pravičnost je v predruženih družbenoekonomskih razmerah znova prizadet, in to v poprej nezamišljivem obsegu. Sack opozarja, da je imelo privatizacijsko načelo, ki je dalo prednost restituciji pred kompenzacijo, strahotne učinke na več kot dva milijona ljudi v novih *Länder*, kolikor je priznalo osebam, ki so pobegnile iz NDR (večinoma pred postavitvijo zidu leta 1961), pravico do lastnine, ki jo je zasegla država in jo prepustila vzhodnim Nemcem, nosilcem pravice do uporabe zapuščenega imetja. Po novih privatizacijskih predpisih so mnogi vzhodni Nemci izgubili svoje domove (ali pa jim s tem grozijo). Sack poudarja, da nemudoma uvidimo moralno sprevrženost (celo »perverzno«) tega zakona, če upoštevamo, da so kot »žrtve« predstavljeni posamezniki, ki so bili veseli, ker se jim je posrečilo zbežati na drugo stran »železne zavese« (kjer so uživali ugodnosti zahodnonemškega »ekonomskega čudeža«), ne pa vzhodni Nemci, ki so prej v dobri veri uporabljali premoženje (in si v tem okviru uredili svoje družinsko življenje), zdaj pa so bili izgnani iz lastnega življenjskega sveta. To, kar se je zgodilo v bivši NDR, je v marsičem značilno tudi za mnoge druge posocialistične države: ljudje so pričakovali bolj pravično ureditev, tj. nov moralni in politični red, doleteli pa jih ekonomski sistem, ki vsebuje institucionalizirano indiferentnost do moralnih vprašanj. V družbah »realnega kapitalizma« je ekonomska logika premagala »politični razum« (tržne sile so postale močnejše od državne regulacije). Družbe – oz. tisto, kar je od njih ostalo – so ujetnice tržne »racionalnosti«: ideološko mistificirana »ekonomija« je suveren, ki terja neizprosno pokorščino od vseh in vsakogar.

²⁹ No, poleg denacionalizacije smo bili priče še enemu projektu, ki je dramatično predrugačil zemljevid politične, ekonomske in socialne moči v slovenski družbi. Jasno, v mislih imamo proces privatizacije, ki so ga mnogi vsaj na začetku zaradi številnih nezakonitosti, goljufij, malverzacij, protipravnosti in nemoralnosti (pa tudi hudo vprašljive »zakonitosti« same) označili kot »krajno stoletja«, danes pa ga javnost skoraj večinsko (»realistično«) šteje za nekaj sčela nujnega, normalnega ali naravnega. Stari grehi so pozabljeni (pometen pod preprogo), soočeni smo s staro- in novokomponiranimi ekonomskimi elitami, ki bi jim bilo skrajno nespodobno zastavljati mučna vprašanja, od kod (»kar naenkrat« oz. v tako kratkem obdobju) njihovo – vsaj za

Sedanje žrtve nekdanjih viktimizacij

Ob glasnih žrtvah socialističnega režima in (zaenkrat še?) relativno tihih/utišanih žrtvah tranzicije v neoliberalni kapitalizem so v zadnjem desetletju pritegnile pozornost tudi žrtve, ki so doživele resne viktimizacije v še bolj odmaknjeni preteklosti, namreč v drugi svetovni vojni. V mislih imamo predvsem prisilne (v bistvu suženjske) delavce v tovarnah na območjih pod (nemško) nacistično oblastjo. Njihovi zahtevki so brez kančka dvoma povsem upravičeni, vendar pa je pri tej zadevi presenetljivo nekaj drugega, in sicer dejstvo, da so bile tovrstne viktimizacije tako dolgo (praktično v vsem povojnem obdobju oz. vse do nedavnega) zamolčane, tj. izrinjene iz javnega/političnega diskurza (»dnevnega reda«). Prav ta tišina je tisto, kar je – vsaj v očeh zunanjega opazovalca – najbolj shtljivo. Po eni strani namreč kaže na to, kako pomanjkljiva je bila tako imenovana »denacifikacija«, in sicer predvsem v zasebnem sektorju: številna podjetja, ki so izrabljala suženjsko delo »manjvrednih« kreature, so po vojni prostodušno (in tudi ekonomsko uspešno) nadaljevala s svojimi dejavnostmi (kot da se pred tem ne bi zgodilo nič omembe vrednega) in so še danes med močnejšimi gospodarskimi subjekti. Zdaj žrtvam – oz. tistim, ki so sploh še žive – prisilnega dela ponujajo nekakšne denarne odškodnine, vendar pa so njihovi prejemniki precej ostarele osebe, tako da bodo najbrž še največjo korist od povračil imeli njihovi bližnji (in dediči).

Vseeno pa ostaja neodgovorjeno skrajno mučno vprašanje, zakaj je bilo treba na takšno bolj ali manj simbolično kompenzacijo (satisfakcijo?) čakati tako poniževalno dolgo časa. Še več, vprašljivo je tudi, da se trenutno zelo uspešna podjetja lahko razbremenijo »krivde« zgolj s plačilom enkratnega denarnega zneska. No, prav pred kratkim je stopila na plan še bolj neobičajna kategorija žrtev: nacije (oz. ljudstva), ki so trpele zaradi imperializma, kolonializma, rasizma in suženjstva. Prav zanimivo bo videti, kako bodo na tovrstne očitke (in morebitne zahtevke) odgovorile razvite zahodne države, ki so se v preteklosti (in v različnem obsegu kajpak tudi še danes) okoriščale z omenjenimi praksami in katerih aktualna ekonomska (+ politična) moč v marsičem izvira prav iz brezobzirnega ropanja ali izkoriščanja človeških in naravnih »resursov« na tujih ozemljih (namreč povsod tam, kjer so po tedanjem prepričanju živeli manjvredni ljudje).

Sklepne opazke

Kako nadalje razvijati viktimologijo v negotovih, spreminjajočih se in čedalje bolj refleksivnih okoliščinah, ki označujejo prehajanje iz modernosti v nekaj, za kar pravzaprav še nimamo niti ustreznega poimenovanja? Kakšna (naj) bo nadaljnja »usoda« viktimologije v času, ki ga zaznamujejo značilno pomodernistične teze, kakršne so na primer: (a) konec je zgodovine kot enotnega, teleološkega in linearnega procesa; (b) realnosti ni več mogoče dojemati kot »objektivno dane« (npr. zaradi nepreglednega gomazenja medijsko spočetih po-

dob, virtualnih reprezentacij, zapeljujočih simulacij, nasprotujočih si interpretacij ter nikoli zares dovršene dekonstrukcije in rekonstrukcije malone neskončne množice najrazličnejših »pomenov« in »zgodb«); (c) moderne družboslovne teorije (oz. iz njih izpeljane kategorije, koncepti in drugi »mentalni zemljevidi«) so čedalje bolj neprimerne za razumevanje sveta (oropanega sleherne verodostojne »transcendence«, bolj ali manj večnih »bistev«³¹ in globokih »resnic«), v katerem živimo; (č) razkrojil se je lik intelektualca, obdanega z »avro« (pravzaprav avtoriteto) nevprašljivega univerzalnega znanja, v imenu katerega sme govoriti o tem, kaj je »dobro«, »pravično« ali »lepo« (oz. politično nujno ali celo legitimno)?

Odgovor nikakor ni ne preprost niti en sam. Viktimologija – navkljub sporadičnim apokaliptičnim napovedim – najbrž ne bo izumrla. Njen dokaj obsežen del bo najbrž še kar nekaj časa nadaljeval po že utečenih, dasi nikakor ne poenotenih tirnicah. Takšne usmeritve, ki bolj ali manj samozadovoljno črpa iz že znanega (in vsaj deloma uspešno pojasnjene) in si prizadeva dopolnjevati, poglobljati in širiti empirično gradivo (kajpada vzporedno s pripadajočim teoretskim in pojmovno-predstavnim instrumentarijem), ne kaže pretirano kritizirati. Kdor se z njo ne strinja (ali v njej ne vidi zadostnega intelektualno izzivalnega potenciala), ima pač na voljo obilico alternativ, in sicer tako tematskih/problemskih (tj. možnih predmetov zanimanja) kakor tudi konceptualnih/teoretskih in metodoloških/epistemoloških.

Kar se tiče možnih raziskovalnih opcij, dejansko ni razloga za zaskrbljenost. Viktimizacij (in torej »žrtev«) v sodobni družbi ne manjka. Treba se je »zgoditi« odločiti, katerim kaže dati prednost, pri čemer pa je kristalno jasno, da tovrstna »izbira« (še posebej akademska) ne lebdi v zraku. Še več, kolikor določitev viktiminološkega »predmeta« (in seveda načina njegovega obravnavanja) ni zgolj odblesk posameznikovih

³¹ Kritika »esencializma« je ena izmed značilnih potez postmodernistične družboslovne refleksije. Tako imenovana esencialistična teorija ne razloži družbenega pojava s specifičnimi pogoji bivanja (»eksistence«), ampak preusmeri pozornost na njegovo predpostavljeno bistvo ali interes. Na primer: dejstvo, da je posameznik član neke objektivne socialne »kategorije« (kot je npr. »delavski razred«), ima v tej optiki za posledico obstoj določenih skupnih interesov (pa tudi zmožnosti in značilnosti), in sicer ne glede na to, ali se jih konkretna oseba dejansko zaveda (če jih ne zazna, je to posledica ideološko skonstruirane »napačne zavesti«). Esencialistični pristop potemtakem vsili preučevanemu predmetu (npr. delavcem, ženskam ali otrokom) svojevrstno poenotenje (ali »pocelotenje«), kolikor pač izhaja iz podmene, da imajo vsi pripadniki iste družbene skupine podobne objektivne interese (oz. »bistva«). Poudarek postmodernistične analize pa je tako rekoč diametralno nasproten: preučevani »objekti« (npr. socialni pojavi ali kategorije) so fragmentirani, naključni (»kontingentni«), relativni, raznoliki in spremenljivi (prim. Carrington, s. 93). To je tudi eden izmed razlogov, zaradi katerih postmodernizem zavrača splošne (»univerzalne«) ali utopistične »rešitve« problemov, ki se porajajo (ali vztrajajo) v vsakdanjem družbenem življenju.

moralnih ali političnih preferenc, mora biti tudi ustrezno teoretsko osmišljena in utemeljena. To pa ne pomeni, da je veljavna zgolj ena sama (npr. strogo objektivna – in že skorajda božja – ali znanstveno rigorozna) osmislitev ali utemeljitev. Ironična distanca potemtakem nikakor ni nepotrebna (celo pri ukvarjanju s skrajno resnimi in predvsem nadvse bolečimi problemi!). Po našem mnenju bi se morala »kritična« viktimologija v večjem obsegu kakor v preteklosti spoprijeti s strukturnimi (oz. sistemskimi in institucionalnimi) viktimizacijami, ki ogrožajo posameznikovo zmožnost za samodoločanje (oz. za ustvarjanje samega sebe kot subjekta ali »akterja«, tj. osebe, ki spreminja svoje psihično, socialno, intersubjektivno in naravno okolje). Strukturne viktimizacije vsekakor niso edine oblike povzročanja škode, so pa gotovo pojavi, ki še niso dovolj artikulirani, še posebej pomanjkljivo, celo zmaličeno, pa so reprezentirani v javnem (in tudi v viktimološkem) prostoru.

Viktimologija je (bila) vseskozi tesno speta s kriminologijo, kar ne preseneča, saj obe vedi družbi marsikaj skupnega, predvsem kazniva dejanja oz. kriminalne viktimizacije. Spremembe v kriminološkem polju so praviloma puščale svojo sled tudi v viktimologiji (velja pa kajpak tudi obratno). To se dogaja tudi danes, nekaj podobnega pa gre pričakovati tudi v prihodnje. Recimo: če je kriminologija vse bolj razdrobljena (»fragmentirana«), potem bi bilo iluzorno pričakovati, da bo viktimologija osta(ja)la razmeroma homogen znanstveni projekt z jasno začrtanimi mejami in soglasno razvojno usmeritvijo. Še več, upoštevati velja, da obravnavanje specifično viktimoloških tematik (tj. raznovrstnih pojavov, ki so povezani z nastajanjem ali »povzročanjem« človeške in/ali družbene škode) ni in ne bo v ekskluzivni pristojnosti »uradnih« (ali samooklicanih) viktimologov: številni družboslovci se ukvarjajo z raznoterimi viktimizacijami (celo s kvalitativno mnogo hujšimi in kvantitativno obsežnejšimi od formalnopravno inkriminiranih), ne da bi same sebe dojemali kot »viktimologe« (svoje početje pa kot »viktimologijo«).

V tem ni nikakršne tragike niti razloga za »ljubosumje«. Prej nasprotno. V »demonopolizaciji« uradne viktimologije kaže videti razvojno usmeritev, ki vnaša v raziskovalno polje (za marsikoga celo težko pričakovano) živost, pluralnost (ki učinkovito postavi pod vprašaj pretenciozne želje po homogenizaciji ali hegemonizaciji), potrebo po »igrivi imaginaciji«, sproščenost in transdisciplinarost. V tem pogledu sta viktimologija in kriminologija v dokaj podobnem položaju. Zdi se, da je kriminologija celo za korak pred viktimologijo. Ne pozabimo namreč, da imamo v sodobnem kriminološkem polju opraviti s pravcatim kaleidoskopom kriminoloških usmeritev, kakršne so npr. »refleksivna kriminologija« (David Nelken),³²

»konstitutivna kriminologija« (Stuart Henry in Dragan Milovanovic), »kritična kriminologija tržne družbe« (Ian Taylor), »zelena kriminologija« (Nigel South), »kriminologija vojne« (Ruth Jamieson), »kritična evropska kriminologija« (René van Swaaningen), »postmodernistična kriminologija«³³ (Wayne Morrison)... Priznati velja (brez kančka zamere), da bi lahko v vseh omenjenih (in nikakor ne izčrpno naštetih) poimenovanjih mirno nadomestili samostalnik »kriminologija« z besedo »viktimologija«. Tega pa vendarle ne bi mogli vselej storiti v obratni smeri, kolikor bi seveda izhajali iz normativne podmene, da se mora kriminologija nujno ukvarjati zgolj s kaznivimi dejanji (oz. inkriminiranimi viktimizacijami). Toda pozor! Takšna predpostavka je vsekakor možna in upravičljiva, ni pa nujna, kar kaže na slej ko prej skrajno krhko, zamegljeno in vprašljivo – morda celo scela nepotrebno, pravzaprav že naravnost nezaželeno – ločnico med krimi-

je v sleherno človeško delovanje vpeta večja ali manjša količina teoretskega »dela«, novejši sociološki prispevki (npr. Giddensova teorija o posamezniku, ki v »visoki« modernosti dojema lastno življenje kot »projekt« in nenehno refleksivno organizira svoje »sebstvo«) pa so opozorili na čedalje izrazitejšo potrebo po samoopazovanju (*self-monitoring*), pogojeno s stalnimi družbenimi spremembami in razkrojem nekdanjih ontoloških in drugih gotovosti. Nelken (s. 28) potemtakem upravičeno ugotavlja, da delujejo družboslovci z refleksivnostjo drugega ali celo tretjega reda, kolikor je njihov »predmet« prav refleksivnost, ki je neizogibna »sestavina« vsakdanjega življenja. To spoznanje ima zanimive implikacije. Pomaga nam pojasniti, zakaj imajo (lahko) družboslovne teorije in (iz njih izpeljana) politična priporočila nenapovedljive in včasih že naravnost ironične reperkusije na ravni družbene prakse: ne le da včasih potonejo v logiko samoursničujočih prerokb (*self-fulfilling prophecies*), zgodi se tudi, da jih socialni akterji namenoma (in morda celo iz neke vrste kljubovanja) izzigajo.

³³ Opozoriti kaže, da ima oznaka »postmoderna kriminologija« vsaj dve ključni pomenski implikaciji. Po eni strani je to kriminologija, ki si prizadeva teoretsko in empirično zgrabiti »duh časa« v predrugačenih (in naglo spreminjajočih se) socialnih okoliščinah (kar je mogoče – vsaj načeloma – storiti tudi z »modernimi« družboslovnimi prijemi). Po drugi strani pa se poimenovanje nanaša na kriminološke smeri, ki privzamejo postmodernistične epistemološke (v najširšem pomenu) podmene ali pa se opirajo na analize eminentnih predstavnikov te najnovejše družboslovne »paradigme«, tj. na pisce, kot so Lyotard, Derrida (oče dekonstruktivistične tehnike), Foucault in Baudrillard. Čeprav je poststrukturalizem/postmodernizem – in v njegovem ohlapno začrtanem okviru še zlasti projekt, ki si prizadeva osvoboditi jezik iz nasilnega primeža »zapiranja« (ali »prešivanja«) pomena v koherentne in konsistentne »kletke« (in ga zopet narediti divjega, nepredvidljivega, odprtega, neurejenega ali »odklonskega«) – na prvi pogled videti skrajno problematičen (npr. zaradi dozdevno imanentnega skepticizma ali celo nihilizma), če ga apliciramo na tradicionalne kriminološke tematike, pa je ob tem vendarle treba pripomniti, da ima kriminologija (četudi je bila v obeh osrednjih »šolah«, namreč v klasični in pozitivistični, vseskozi zavezana moderni »metapripovedi« o napredku) za sabo že dovolj izkušenj, kako živeti na majavih temeljih, v fragmentiranem okolju (ki ga označujejo nenehno relativizirane in spreminjajoče se meje) in s »šibkimi mislimi« (Pavarini).

³² Poudariti velja, da »refleksivnost« ni specifična (niti ekskluzivna) značilnost kriminologije ali, še več, katerekoli druge družboslovne (oz. teoretske) discipline. Kot sta pokazali zlasti »etnometodološka« (Garfinkel) sociologija in »dramaturška« (Goffman) analiza,

nologijo in viktimologijo. Po drugi strani pa opozarja na svojevrstno »arbitrarnost« meja (oz. »predmetov« preučevanja) tako kriminologije kakor viktimologije.

Danes (pravzaprav že kar nekaj časa) je ocena o »krizi kriminologije« že malone *lieu commun* v kriminoloških tekstih. To pa pomeni, da je skorajda nujno v podobnem položaju tudi »moderna« viktimologija, in sicer že zaradi svoje intimne navezanosti na kriminologijo oz. – še natančneje – vpetosti v problematiko »zločinov in kazni«. Naj to misel rahlo karikiramo: kriminologija je v nekem smislu »znanost o zasluženem socialnem izključevanju krivih prestopnikov« (Steinert, s. 413-415), medtem ko bi lahko viktimologijo označili kot znanost o socialnem vključevanju nedolžnih žrtev. V tej zvezi je še posebej pomembna (in pomenljiva) specifična »dialektika«, ki jo poganja normativna pojmovna dvojica »krivda« in »nedolžnost«: krivega posameznika (tj. »zločinca« ali »kriminalca« kot »nosilca« določenih nezaželenih, nevarnih ali škodljivih lastnosti) je moralno upravičeno izključiti iz družbe, medtem ko je nedolžni posameznik moralno upravičen do varstva, vključenosti in pomoči. Tovrstno pojmovanje (po)ustvarja polarizirano ločnico med »nami« in »njimi« (oz. »onimi«), med moralno superiornimi in moralno inferiornimi osebki. Vendar pa meja med enim in drugim ni absolutna (ali nespremenljiva): kategorija ljudi, ki je v danem trenutku nedolžna, utegne postati že v naslednjem trenutku »kriva«, npr. zato, ker pripada napačnemu narodu, državi, veri, rasi ali kulturnemu izročilu. Prav na to dejstvo opozarja Steinert, ko opisuje osupljive podobnosti med običajnim diskurzom »reda in zakonitosti« (*law and order talk*) in vojno propagando, ki »prestopnika« nadomesti s »sovražnikom«, tj. nevarno in prezira vredno kategorijo demoniziranih (oz. dehumaniziranih) bitij, ki so temeljni vzrok vseh »naših« najvitalnejših problemov, bistveno drugačni od »nas« (npr. zaradi svoje zlobe, primitivnosti, neciviliziranosti ali verskega fanatizma) in potemtakem več kot upravičen objekt sovražstva in agresije.

Kako preprost, celo scela »naraven« je prehod iz diskurza »reda in zakonitosti« (oz. z njim spete tematike »zločina in kazni«) v vojno propagando, je pokazal napad (z ameriški potniškimi letali) na nebotičnika Svetovnega trgovskega središča in Pentagon. Dogodek – ki je upravičeno (oz. docela pričakovano) izzval izjemen šok, osuplost, sočutje (do posrednih in neposrednih žrtev) in strah, pa tudi občutja ponižanosti, jezo, bes in željo po pravičniškem maščevanju – so ameriške oblasti (vzporedno z njimi pa številni vplivni mediji) nemudoma označile kot »vojno dejanje« (oz. vojno napoved), zločinsko agresijo na »srce Amerike«, »demokracijo«, »svobodo«, »zahodne vrednote« in ves »civilizirani svet«, terorizem pa je bil definiran³⁴ kot globalno zlo *par excellence*, svetovni problem številka ena, najnevarnejši po-

jav, ki se mu kaže upreti z vsemi, predvsem represivnimi (in kajpada vojaškimi) sredstvi. Še več, tega zdaleč najhujšega sovražnika³⁵ »svobodnega sveta« je treba zbrisati z zemeljske oble, dokončno izkoreniniti in zatreti v kali vse njegove nadaljnje podle, iracionalne, nizkotne in brezumne nakane.

uporabo nasilja (kar zbujajo občo preplašenost, strah in grozo). Seveda gre tu za nezakonita nasilna dejanja (še več, za kazniva dejanja), ki pa so v očeh njihovih protagonistov (oz. simpatizirjev) vendarle »legitimna«, tj. moralno, politično ali versko upravičena. Ne pozabimo tudi, da je nekdo, ki ga oblast ožigosa za »terorista«, v očeh kake druge skupine videti popolnoma drugače, npr. kot disident, gverilec, patriot, dober (predan) vernik, heroj, upornik ali borec za plemenite cilje (kot so svoboda, pravičnost, enakost, nacionalna neodvisnost ali obramba vere, kulturnega izročila ali skupnosti, ki ji pripada). Doslej za teroristična dejanja (in celo prakse) niso bili obdolženi zgolj posamezniki (oz. ilegalne – napredne in nazadnjaške – politične skupine), ampak tudi države oz. – še natančneje – vlade, ki delujejo v imenu države (tj. skupnosti vseh državljanov). Med tovrstnimi obdolženci se je mnogokrat (povsem upravičeno) znašla tudi sedanja žrtev *par excellence*, namreč ameriška vlada, in sicer zaradi likvidacij političnih nasprotnikov, sabotaj, ekonomskega nasilja, organiziranja državnih udarov, vojaških intervencij, podpiranja represivnih (desničarskih) režimov, preganjanja disidentov, oviranja delovanja Organizacije združenih narodov in raketiranja ciljev v drugih državah. Mar ne bi mogli kot »teroristično« opisati tudi delovanje italijanskih represivnih organov (med katerimi so bile tudi elitne vojaške enote!) med »protiglobalizacijskimi« manifestacijami v Genovi? Zanimivo, pravzaprav skrajno ironično (ali nemara že kar groteskno) je, da je bil ravno Berlusconi (sicer vse prej kakor utelešenje demokratičnega in moralno-pravno neoporečnega voditelja) med najglasnejšimi zagovorniki »odločnega obračuna s terorizmom vseh vrst«.

³⁵ »Terorizem« je pravzaprav skorajda idealen politični sovražnik: je neviden (oz. skrbno prikrit), tako rekoč omniprezent (praktično ni države, v kateri ne bi mogel razprostrti svojih zločinskih lovov) in – kot kažejo dosedanje izkušnje – izredno trdoživ (nikoli ni mogoče z jekleno gotovostjo zatrditi, da je popolnoma izkoreninjen); po teh svojih atributih je presenetljivo podoben »organiziranemu kriminalu«, tj. sovražniku *par excellence*, s katerim se neusmiljeno (dasi z relativno skromnim uspehom) spopadajo policijski (in sploh pravosodni) represivni organi. »Terorizem« je sovražnik, s katerim se je (bo?) mogoče boriti brez konca in kraja. V tem pogledu bi morala biti sedanja ameriška vlada celo hvaležna napadalcem na njen »falus«, saj ji je teroristični dogodek omogočil, da se v slogu »plemenitega orla« zavihti na hegemonsko čelo »neskončno pravičnega« boja proti temu barbarskemu zlu (ki domnevno ogroža vse civilizirane ljudi), in to prav v času, ko se je tako v Evropi kakor tudi drugod po svetu izredno povečalo »protiameriško« razpoloženje, tj. nasprotovanje družbeno-ekonomskemu sistemu (globaliziranemu turbokapitalizmu), ki ga (ob podpori drugih institucij svetovne »države kapitala«) še najbolj goreče (pravzaprav fundamentalistično) podpirajo prav ZDA. Svoj lonček k nedavni človeški katastrofi je pristavil še »neuničljivi« in »nepogrešljivi« NATO, ta anahronistična organizacija, ki je tudi končno dobila svoji vojaški »slavi« dostojnega nasprotnika: sedaj se lahko pohvali, da ne bo branila le zahodnih držav pred komunističnim sovragom, ampak cel svet pred nevarnostjo, ki je še dosti resnejša, saj izbruhne prav tam, kjer jo najmanj pričakujemo, njene posledice pa niso nič manj strašljive kakor posledice »klasičnega« vojaškega napada.

³⁴ »Terorizem« je precej ohlapno definiran pojem (četudi vsebuje dokaj enoznačno negativno vrednostno konotacijo, kolikor opiše pojav, ki naj bi bil vreden najstrožje moralne obsodbe in kazenskopravne sankcije). V prvem približku se nanaša na politično motivirano

Za viktimologijo, ki želi (p)ostati kritična, ne zadošča zgolj refleksivna epistemologija, tj. previdno »distanciranje« v razmerju do zdravorazumskih, ljudskih ali vsakdanjih (pa tudi že uveljavljenih znanstvenih) pojmovanj, predstav, vprašanj in odgovorov, ki jih kajpada upravičeno jemlje kot svoje izhodišče, oz. upoštevanje dejstva, da je tudi sama vključena v »prezentacije sebstva«, »pripovedovanje zgod«, raznotere interakcije in »industrijo kulture« (kar seveda nujno implicira poglobljenje znanstvenega dela). Kriminologija, ki noče, da bi bila videti kot groteskno dinosavsko bitje iz moderne dobe, in ki jo je sram zahtevati zase »še več sredstev« za preučevanje bistveno »enega in istega«, tj. za proizvodnjo čedalje bolj nepreglednih intelektualnih izdelkov (in polizdelkov) za čedalje skromnejši krog zainteresiranih odjemalcev, bi morala imeti po eni strani mnogo večji posluš (kot doslej) za vrednotne preme-ne, ki so se zgodile v zahodnem svetu od »kulturne revolucije« v poznih šestdesetih letih dalje, po drugi strani pa bi se morala zavedati, da so v družboslovju vprašanja & ideje pomembnejša od – metodološko še tako rigoroznih – odgovorov & dejstev (oz. empiričnih »resnic«).

Bolj robato povedano: seveda je pohvale vredno (predvsem pa razmeroma zamudno in nikakor ne poceni) spraševati ljudi o ukradenih kolesih, denarnicah, avtomobilih in podobnih potrošniških dobrinah, upravičiti je mogoče tudi ugibanje, kolikšen utegne biti strah pred kriminaliteto, vendar pa se je treba ob tem nujno vprašati, ali so pritipravne materialne deprivacije (ki so numerično najbolj zastopane v viktimoloških pregledih) tisto, kar je vsaj v optiki postmodernih vrednotnih orientacij dojeta kot najbolj nevarno ali škodljivo, tj. kot viktimizacija *par excellence*. Po naši presoji bi moral biti odgovor odločno nikalen. Postmoderne vrednote se – za razliko od »vrednot pomanjkanja« (*scarcity values*) – ne osredotočajo več na materialne stvari, ampak na dobrine, kot so posameznikova svoboda, smiselne (tj. samodoločene) dejavnosti, radoživa igrivost, možnost upravljati z lastnim življenjem (tj. časom, telesom in opravi), sodelovanje pri odločanju o strategiji družbenega razvoja, prosti čas, socialni stiki, kakovost življenja, oseb(nost)ni razvoj, samouresničevanje, varstvo okolja, spoštovanje pravic pripadnikov najrazličnejših manjšin, strpnost do drugačnih življenjskih slogov, varstvo okolja trajnostni razvoj, zmanjševanje razlik med dohodki (in sploh gmotnim bogastvom), sodelovanje (kot nasprotje tekmovalnosti), demokratizacija vseh področij »javnega« in »zasebnega« življenja in tako naprej.³⁶ Če po-

stanemo pozorni na viktimizacije omenjenih (in njim podobnih ali iz njih izvirajočih, torej še konkretnjših) dobrin/vrednot, nemudoma uvidimo, da se viktimologiji (oz. – če pozabimo na to poimenovanje – kritični družboslovni refleksiji »danega stanja reči«) razpre povsem novo problemsko polje, namreč viktimizacije, ki so bile dolgo časa dojete kot nekaj scela neproblematičnega, nevprašljivega, normalnega, naravnega celo pozitivno ovrednotnega (in subjektivno zaželenega). Prav te viktimizacije – v prvi vrsti pa najbrž ekonomsko nasilje (tj. nasilje heteronomnega dela in delitve družbeno ustvarjenega bogastva), že v drugem trenutku pa vsi tisti nadzorni mehanizmi, ki ga prikrivajo ali prepetuirajo – bi lahko postale ključen izziv za kritično viktimologijo v novem stoletju.

LITERATURA:

- Baratta, A. (1998). La politica criminale e il diritto penale della costituzione: nuove riflessioni sul modello integrato delle scienze penali. *Dei delitti e delle pene*, št. 3, s. 5-36.
- Baudrillard, J. (1988). *Selected Writings*. Cambridge, Polity Press.
- Bauman, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford, Blackwell.
- Bauman, Z. (1994). *Alone Again: Ethics After Certainty*. London, Demos.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. London, Sage.
- Beck, U. (1998). *Risk Society*. London, Sage.
- Carrington, K. (1998). Postmodernism and Feminist Criminologies: Fragmenting the Criminological Subject. V: Walton, P.; Young, J.: *The New Criminology Revisited*. London, Macmillan, s. 76-97.
- Cuff, E.C.; Sharrock, W.W.; Francis, D.W. (1998). *Perspectives in Sociology*. London, Routledge.
- Ehrenberg, A. (1991). *Le culte de la performance*. Paris, Hachette.
- Ericson, R.; Carriere, K. (1996). The Fragmentation of Criminology. V: Muncie, J. in dr.: *Criminological Perspectives*. London, Sage, s. 489-507.
- Flaker, V. (2001). Intervju kot umetnost spoznavanja. *Socialno delo*, št. 2-4, s. 77-104.
- Gorz, A. (1999). *Reclaiming Work*. Cambridge, Polity Press.
- Hanžek, M.; Gregorčič, M. (2001). *Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 2000-2001*. Ljubljana, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Henry, S.; Milovanovic, D. (1996). *Constitutive Criminology: Beyond Postmodernism*. London, Sage.
- Jacoby, R. (1981). *Družbena amnezija*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Jamieson, R. (1998). Towards a Criminology of War in Europe. V: Ruggiero, V. in dr.: *The New European Criminology*. London, Routledge, s. 480-506.

³⁶ Hanžek (2001:35) označuje tovrstne (postmoderne) orientacije kot »vrednote varnosti« (*security values*). Po njegovem mnenju ekonomska rast nima več neposrednega vpliva na porajanje (in nadaljnji razvoj) takšnih normativnih prepričanj. V tej zvezi tudi opozarja, da poteka »kulturna postmodernizacija« v socialnem kontekstu, ki ga označujejo: (a) zmanjševanje zaupanja v racionalnost znanosti in tehnologije (od katerih ne kaže pričakovati, da bosta rešili osrednje probleme človeštva); (b) zavračanje zahodnega, tj. kapitalističnega razvojnega modela; (c) problematizacija tradicionalnih in konvencionalnih (predvsem oblastnih) avtoritet, še posebej tistih, ki so dojete kot racionalno ali moralno neupravičljive.

17. Lea, J. (1998). *Criminology and Postmodernity*. V: Walton, P.; Young, J.: **The New Criminology Revisited**. London, Macmillan, s. 163-189.
18. Lipovetsky, G. (1992). *Le crépuscule du devoir*. Paris, Gallimard.
19. Morrison, W. (1995). *Theoretical Criminology. From Modernity to Post-Modernity*. London, Cavendish Publishing.
20. Nelken, D. (1994). Reflexive Criminology? V: Nelken, D.: **The Futures of Criminology**. London, Sage, s. 7-42.
21. Pavlovič, Z. (1999). Mednarodni anketa o kriminaliteti oz. viktimizaciji – Slovenija (Ljubljana) 1992-1997. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 1, s. 30-37.
22. Pavlovič, Z. (1998). *Mednarodna anketa o viktimizaciji – Slovenija 1997*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, raziskava št. 118.
23. Pearson, G. (1975). *Deviant Imagination*. London, Macmillan Press.
24. Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions*. London, Sage.
25. Sack, F. (1998). Conflicts and Convergences in Criminology: Bringing Politics and Economy Back in. V: Ruggiero, V. in dr.: **The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe**. London, Routledge, s. 37-51.
26. Scheerer, S.; Hess, H. (1997). *Social Control: A Defence and Reformulation*. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: **Social Control and Political Order**. Sage, London, s. 96-130.
27. Shearing, C.D.; Stenning, P.C. (1996). From the Panopticon to Disney World: The Development of Discipline. V: Muncie, J.; McLaughlin, E.; Langan, M.: **Criminological Perspectives**. Sage, London, s. 413-422.
28. Smart, B. (1999). Resisting McDonaldization: Theory, Process and Critique. V: Smart, B.: **Resisting McDonaldization**. London, Sage, s. 1-21.
29. Steinert, H. (1998). »Ideology With Human Victims«: The Institution of »Crime and Punishment« between Social Control and Social Exclusion: Historical and Theoretical Issues. V: Ruggiero, V. in dr.: **The New European Criminology**. London, Routledge, s. 403-425.
30. Swaaningen, R. van (1997). *Critical Criminology*. London, Sage.
31. Taylor, I. (1999). *Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies*. Cambridge, Polity Press.
32. Touraine, A. (1992). *Critique de la modernité*. Paris, Fayard.
33. Ule, M. (2000). Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V: Ule, M. in dr.: **Socialna ranljivost mladih**. Ljubljana, Aristej, s. 15-90.
34. Young, J. (1999). *The Exclusive Society*. London, Sage.

Some of the particular features of victimisation in contemporary societies

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The real (but also apparent) needs and wishes of actual and potential victims of criminal victimisation become increasingly important factor in the formulation and implementation of criminal policy, at least in contemporary developed societies. It even seems that the political demand for the better protection of the public (i.e. the conformist members of the »moral« majority) against risks of conventional crime is one of the key arguments for the implementation of a more severe penal policy, widening the powers of repressive agencies and the adoption of new criminal law provisions. We are confronted with a rise of a special »cult of victim«. This unusual phenomenon can be explained in the light of the social, cultural, economic and political changes which have marked the world in the past two decades, i.e. since the victory of economic neoliberalism and political neoconservatism. They have both supported the operation of »blind market forces« and thus enormously increased the freedom of »capital« and its power over increasingly automated and powerless sellers of labour; they have also intensified social control over problematic and dangerous social groups. Various risks, dangers and harmful phenomena are characteristic of post-modern societies. An individual feels ever more insecure, mainly due to the processes going on in the economic sphere; his economic security becomes increasingly precarious, and the same also applies to the members of his family. Feelings of being threatened escalate in individuals also due to an increasing »ontological insecurity«, which is a result of the pluralisation of values and cultural pressure towards the individualisation of a life course. The contradictory and conflictual logic of the transition from modernity to »post-modernity« gives rise to different fears, apprehensions and anxieties, which are all canalised either politically or by the media into the unified formula of »fear of crime«. In this regard, victims of crime have in fact been ideologically abused (or subjected to a »secondary victimisation«), that is, used in order to divert public attention from much more serious forms of economic, media and political violence. It is even possible to argue the thesis that the very label of »victim« is semantically misleading. In connection with criminal offences it would be more correct to use the word »injured parties«, while the term »victims« would be more suitable for all those miserable people who are compelled - and to a great extent with their own consent - to sacrifice their life (or rather time and energy) for the heteronomous and in fact irrational objectives of the self-sufficient »economic machine«, based on the anachronistic logic of the endless accumulation of capital.

Key words: critical victimology, criminal victimisation, victims, post-modern society, criminal policy

UDC 343.988